

MOBILNI NAUCZYCIELE ZMIENIAJĄ SWOJE SZKOŁY

Raport krajowy z badania wpływu projektów mobilności Erasmus+
dla szkolnej kadry edukacyjnej

erasmus⁺

MOBILNI NAUCZYCIELE ZMIENIAJĄ SWOJE SZKOŁY

SPIS TREŚCI

2 WPROWADZENIE

5 METODOLOGIA BADANIA

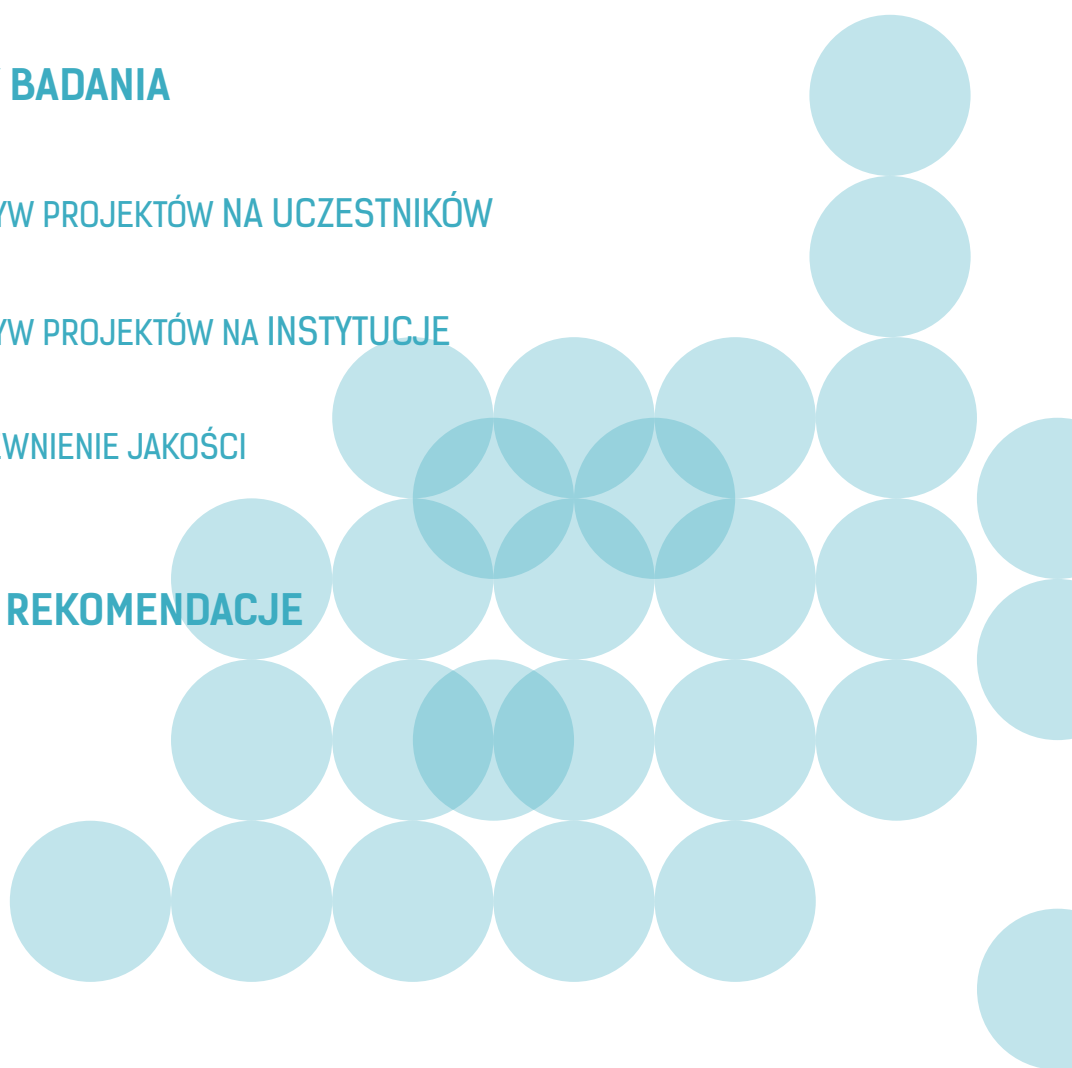
10 REZULTATY BADANIA

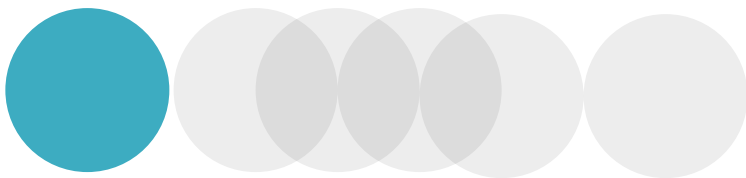
13 WPŁYW PROJEKTÓW NA UCZESTNIKÓW

19 WPŁYW PROJEKTÓW NA INSTYTUCJE

29 ZAPEWNIENIE JAKOŚCI

31 WNIOSKI I REKOMENDACJE

WPROWADZENIE

Niniejszy raport przedstawia wyniki badania projektów mobilności zagranicznych kadry edukacji szkolnej. Było to badanie wpływu, dotyczące projektów ze środków programu Erasmus+ (Akcja 1 Mobilność w sektorze Edukacji szkolnej), które uzyskały dofinansowanie w pierwszym roku konkursowym. Głównym celem realizowanych aktywności badawczych było określenie wpływu projektów zarówno na uczestników wyjazdów, jak i na zwiększenie potencjału placówek zaangażowanych w realizację mobilności.

Badanie przeprowadzono w ramach wspólnego międzynarodowego projektu koordynowanego przez pięć Narodowych Agencji z Litwy, Estonii, Finlandii, Niemiec oraz Polski. Projekt został zainicjowany przez Litewską Narodową Agencję Programu Erasmus+, w celu dokonania jakościowej analizy projektów, oceny rezultatów oraz zidentyfikowania dobrych praktyk we wszystkich krajach objętych badaniem.

Kontekst realizacji programu

Zgodnie z założeniami programu Erasmus+, wyjazdy edukacyjne kadry sektora edukacji szkolnej wspierają mobilność międzynarodową osób zatrudnionych w placówkach dydaktycznych i mają na celu przede wszystkim:

- wspieranie uzyskiwania nowych kompetencji (wiedzy, umiejętności i postaw), zarówno na rzecz własnego rozwoju, jak i w celu zwiększenia szans na rynku pracy;
- wspieranie doskonalenia zawodowego pracowników sektora edukacji na rzecz większej innowacyjności i poprawy jakości nauczania;
- lepsze posługiwanie się językami obcymi przez kadrę placówek dydaktycznych;
- zwiększenie wiedzy na temat innych krajów i kultur poprzez tworzenie sieci kontaktów międzynarodowych;

Program Erasmus+ Akcja 1 Mobilność kadry edukacji szkolnej. Wnioski i projekty obsługiwane w roku 2014 (stan na 31 grudnia 2014 r.).

	Akcja 1 Mobilność kadry edukacji szkolnej
Liczba złożonych wniosków	521
Liczba zaakceptowanych projektów	135
Kwota przyznanego dofinansowania	3 485 458 EUR
Lista wniosków na liście rezerwowej	242
Liczba wniosków odrzuconych	144
Liczba podpisanych kontraktów	135

- większe umiędzynarodowienie placówek w celu uatrakcyjnienia ich oferty tak, aby w większym stopniu zaspokajała potrzeby osób objętych nauką;
- wzmocnienie synergii i ułatwianie przejścia pomiędzy obszarami kształcenia formalnego, pozaformalnego, szkoleń zawodowych, zatrudnieniem i sektorem przedsiębiorczości;
- zapewnienie jakościowego uznawania kompetencji uzyskanych podczas nauki za granicą.

W Polsce do złożenia wniosku o dofinansowanie wyjazdów kadry uprawniona jest każda instytucja kształcenia ogólnego, zawodowego lub technicznego, od przedszkola do placówki kształcenia na poziomie średnim II stopnia. Dana instytucja może złożyć wniosek tylko raz w każdym roku konkursowym. Osoby fizyczne nie są uprawnione do składania wniosku samodzielnie, w odróżnieniu od programu „Uczenie się przez całe życie”, który dopuszczał taką możliwość.

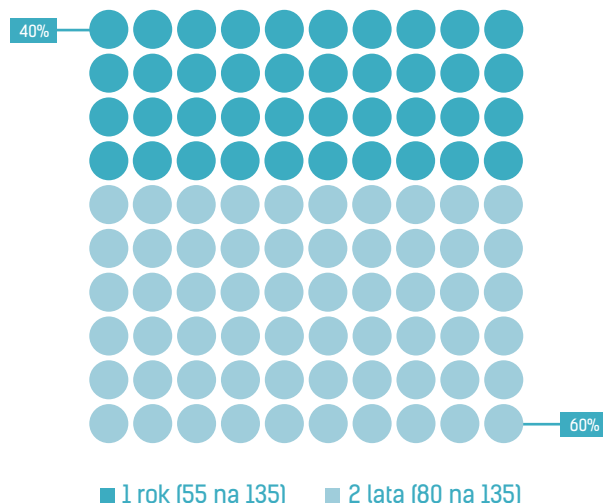
Okres realizacji projektu wynosi maksymalnie 1 rok lub 2 lata, ale sam pobyt nauczycieli w jednym z krajów objętych wsparciem programu może trwać od 2 dni do 2 miesięcy.

Zgodnie z zasadami programu projekty mobilności przeznaczone dla szkolnej kadry powinny obejmować co najmniej jedną z następujących aktywności:

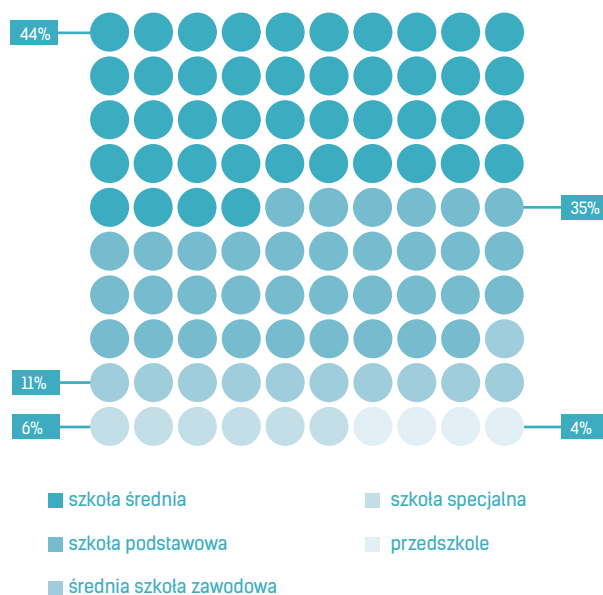
- działalność dydaktyczną (prowadzenie zajęć w szkołach partnerskich za granicą);
- kursy rozwoju zawodowego (uczestnictwo w zorganizowanych zajęciach lub szkoleniach za granicą);
- zdobywanie praktycznych doświadczeń edukacyjnych (uczestnictwo w wyjazdach typu *job shadowing*/okresach obserwacji za granicą w szkole partnerskiej lub innej instytucji działającej w sektorze edukacji szkolnej).

W realizację projektu mobilności powinny być zaangażowane co najmniej dwie instytucje z różnych krajów objętych programem Erasmus+, w tym jedna instytucja wnioskująca i minimum jedna przyjmująca uczestników. Wnioskodawca odpowiada za złożenie wniosku dotyczącego projektu mobilności, podpisanie umowy finansowej i zarządzanie nią oraz za sprawozdawczość. Jest również organizacją wysyłającą, odpowiedzialną za dokonywanie

wyboru nauczycieli i innych członków kadry zajmującej się kształceniem szkolnym i wysyłanie ich za granicę. Organizacją przyjmującą może być organizator kursu, szkoła partnerska lub inna organizacja, która odpowiada za przyjmowanie uczestników i oferowanie im programu

Projekty mobilności kadry w sektorze Edukacji szkolnej według czasu trwania. Runda selekcyjna 2014.

Typy instytucji w projektach mobilności w sektorze Edukacji szkolnej. Runda selekcyjna 2014.

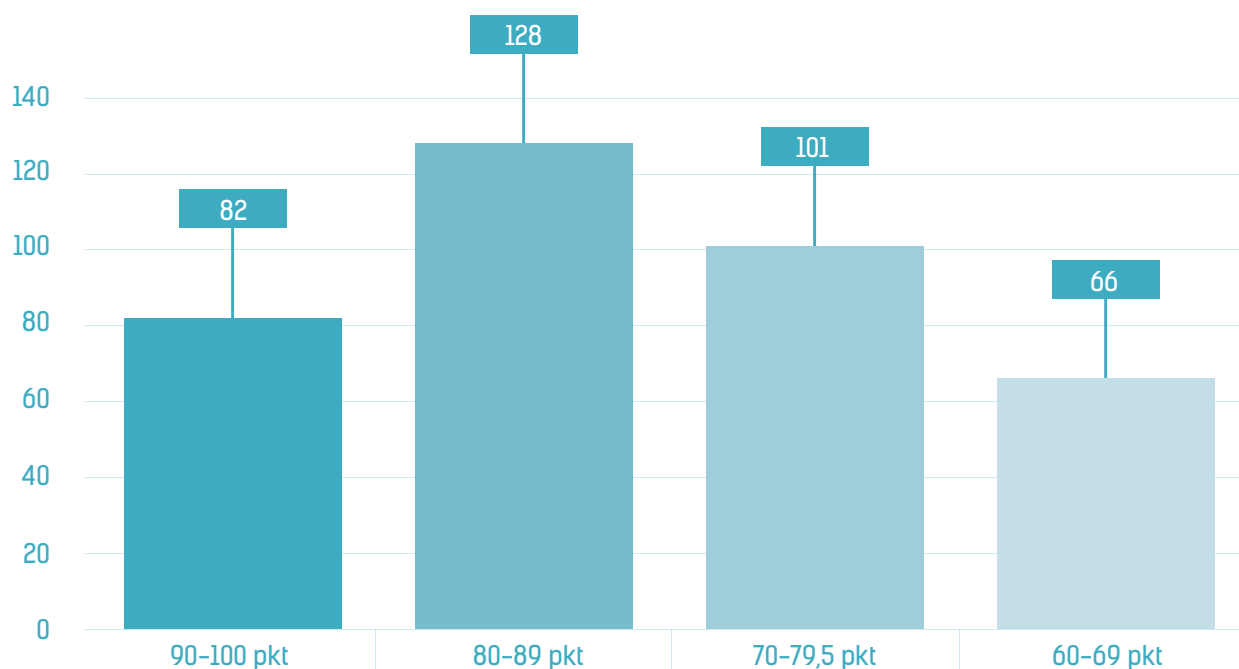
działań lub korzystanie z prowadzonej przez nią działalności dydaktycznej.

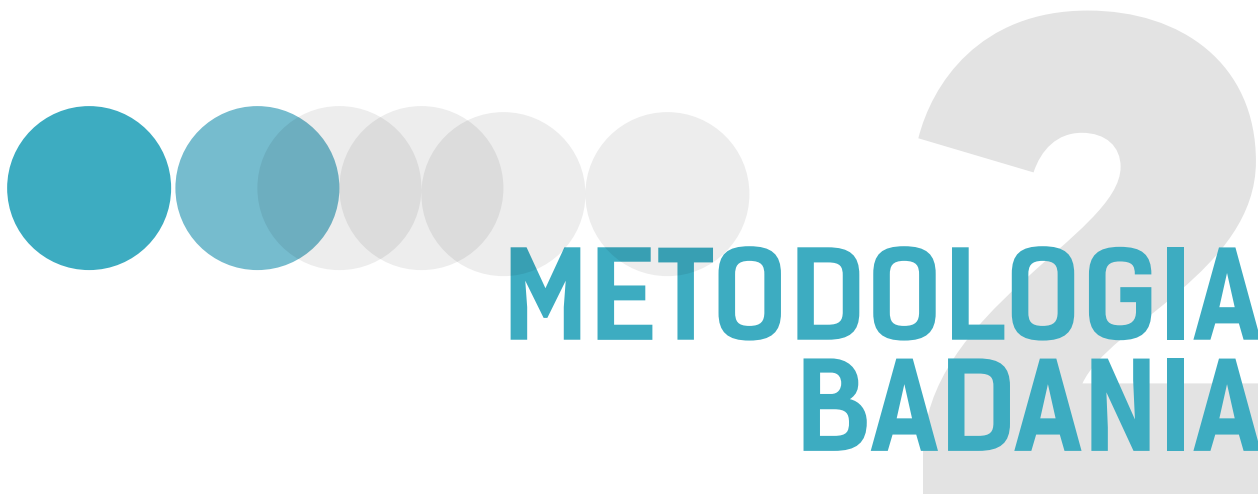
W ramach pierwszego naboru do Polskiej Narodowej Agencji wpłynęło 521 wniosków o dofinansowanie projektów mobilności kadry złożonych przez polskie instytucje. W wyniku oceny Narodowa Agencja zaakceptowała łącznie 135 projektów. Oznacza to, że dofinansowanie otrzymało jedynie 26 proc. wnioskodawców (odrzucono 386 projektów). Średnia kwota dofinansowania przyznanego projektowi mobilności kadry wyniosła ponad 25,5 tys. euro.

Większość dofinansowanych działań zaplanowano na maksymalny, 24-miesięczny okres realizacji, co miało znaczący wpływ na sposób przeprowadzenia badania. Zgodnie z przyjętą metodologią, analiza miała charakter *ex-post*, co ograniczyło próbę jedynie do projektów ze zrealizowanymi już mobilnościami.

Zgodnie z deklaracjami wnioskodawców, zdecydowaną większość instytucji realizujących projekty mobilności kadry edukacji szkolnej w 2014 roku stanowiły szkoły średnie pierwszego i drugiego stopnia (gimnazja, licea oraz technika). Ponad 95 proc. wszystkich instytucji, które otrzymały dofinansowanie spełniało kryterium grupy docelowej badania. Najmniejszą grupą instytucji, które otrzymały dofinansowanie, były natomiast przedszkola (nie objęte analizą). Stanowiły one mniej niż 5 proc. wszystkich instytucji, którym udało się uzyskać grant.

Wysoką jakość wniosków dofinansowanych w pierwszym roku konkursowym potwierdzają wyniki oceny jakościowej. Ponad połowa projektów, które przekroczyły wymagany próg formalny (powyżej 60 pkt. na 100 możliwych), została oceniona na poziomie powyżej 80 pkt. (ponad 80 wniosków uzyskała oceny w przedziale między 90 a 100 pkt.). Tak wysokie oceny dowodzą, że polscy wnioskodawcy umiejętnie definiują i opisują planowane mobilności.

METODOLOGIA BADANIA

Badanie ilościowe zostało zrealizowane za pomocą ankiety skierowanej do czterech grup respondentów:

- uczestników mobilności – pracowników dydaktycznych, którzy brali udział w wyjazdach w ramach projektów podlegających badaniu;
- innych nauczycieli – pracowników dydaktycznych zatrudnionych w badanych placówkach edukacyjnych, którzy nie brali udziału w mobilnościach w ramach badanych projektów;
- uczniów – osób uczących się w wieku powyżej 15 lat, którzy podczas realizowanych przez szkołę zajęć dydaktycznych mieli lub mają kontakt z uczestnikami projektu;
- rodziców – w badaniu wzięli również udział rodzice (lub prawni opiekunowie) uczniów uczęszczających do danej placówki dydaktycznej; założono, że grupę respondentów

stanowiąc będą przede wszystkim ci rodzice, którzy na co dzień aktywnie uczestniczą w życiu szkoły.

Badanie kwestionariuszowe zostało przeprowadzone za pośrednictwem Internetu. Ankiety zostały przetłumaczone na język polski i dostosowane do polskiego kontekstu systemowego. Linki, pod którymi znajdowały się kwestionariusze dla wszystkich czterech grup docelowych, przekazano drogą mailową osobom kontaktowym w szkołach objętych badaniem. Narodowa Agencja otrzymała łącznie 1787 wypełnionych ankiet, z których ponad 30 proc. stanowiły kwestionariusze wypełnione przez uczniów. Respondenci wypełniali ankiety w specjalnym systemie internetowym (uczestnikom udostępniono aktywne adresy formularzy właściwych dla konkretnej grupy docelowej).

Badanie jakościowe zrealizowano z wykorzystaniem technik grupowych (wywiady fokusowe) oraz analizy studiów przypadku wybranych dobrych praktyk.

Statystyki wypełnień kwestionariuszy internetowych (liczba respondentów w podziale na grupy docelowe).

	Uczestnicy mobilności	Inni nauczyciele	Uczniowie	Rodzice
Liczba wypełnień	350	412	596	429
Stopa zwrotu	19,6%	23%	33,4%	24%

Do realizacji zogniskowanych wywiadów grupowych zaproszono reprezentantów dwóch grup: przedstawicieli kadry zarządzającej szkołami oraz uczestników tych projektów mobilności, które polegały na obserwacji pracy w partnerskiej placówce edukacyjnej za granicą (tzw. *job shadowing*). W wywiadach wzięło udział 25 przedstawicieli szkół wyselekcjonowanych przez Narodową Agencję na zasadach doboru celowego (przede wszystkim według dostępności oraz położenia geograficznego placówki) z ogólnej liczby szkół, które znalazły się w próbie badania ilościowego (respondenci ankiety *online*). Każde ze spotkań zostało zorganizowane w innym regionie Polski, co pozwoliło na zebranie opinii przedstawicieli szkół z różnych regionów Polski.

Z nagrania każdego wywiadu wykonano pełną transkrypcję. Należy jednak zaznaczyć, że zamieszczone w raporcie cytaty zostały poddane znacznemu skróceniu (szczególnie dotyczy to długich, wielowątkowych wypowiedzi respondentów) oraz redakcji (przede wszystkim w celu wyeliminowania wtrąceń, dygresji, urwanych myśli oraz potocznego języka uczestników wywiadów).

Ostatnią fazę badania jakościowego stanowiła analiza studiów przypadku trzech wybranych projektów stanowiących ciekawe przykłady dobrych praktyk. Miała ona na celu przede wszystkim określenie mocnych stron realizacji mobilności na poziomie instytucjonalnym oraz ewentualnych problemów, które mogłyby utrudnić jakościową realizację projektu wraz ze sposobami radzenia sobie z możliwymi komplikacjami przez badaną placówkę (konsorcjum). Badanie realizowano za pomocą wywiadów indywidualnych oraz wywiadów grupowych z przedstawicielami instytucji wnioskujących, koordynatorami projektów oraz uczestnikami wyjazdów i pracownikami dydaktycznymi, którzy nie brali udziału w mobilnościach.

Badaniu podlegały dwa projekty stanowiące przykłady dobrych praktyk realizowane przez szkoły oraz jeden projekt koordynowany przez konsorcjum placówek edukacyjnych. Ten ostatni projekt stanowił również jedyny wyjątek, kiedy to badaniu poddano aktywności realizowane w ramach projektu dofinansowanego w 2015 roku (było to związane z brakiem możliwości składania wniosków przez konsorcja w pierwszym roku konkursowym).

Nagrania wywiadów zrealizowanych w ramach analizy studiów przypadku dobrych praktyk również zostały poddane pełnej transkrypcji, a wypowiedzi zamieszczone w raporcie zredagowano oraz skrócono. Badania przeprowadzono w siedzibach beneficjentów.

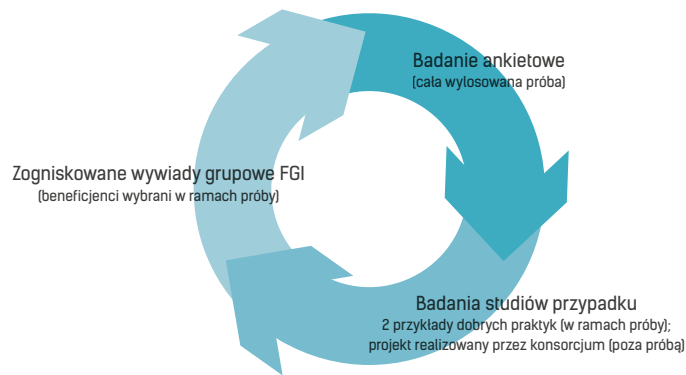
Należy podkreślić, że wszystkie aktywności badawcze miały charakter anonimowy. Dlatego też niniejszy raport nie zawiera żadnych szczegółowych danych dotyczących próby wylosowanej do wypełniania kwestionariuszy ani informacji o instytucjach realizujących projekty wytypowane do badania jakościowego.

Dobór próby

Projekty do badania ilościowego zostały wybrane z ogólnej liczby dostępnych projektów mobilności kadry w sektorze Edukacji szkolnej w programie Erasmus+, które otrzymały dofinansowanie w ramach pierwszego konkursu wniosków. Ponieważ analiza miała charakter *ex post*, badaniu zdecydowano się poddać w pierwszej kolejności projekty zamknięte (złożone i rozliczone raporty końcowe z realizacji wszystkich mobilności), projekty zakończone (złożone raporty końcowe z realizacji wszystkich mobilności) oraz niezakończone projekty ze zrealizowanymi wszystkimi mobilnościami (w tych przypadkach Narodowa Agencja nie otrzymała jeszcze raportu końcowego z realizacji dofinansowanych działań).

Ponieważ badanie miało dotyczyć w dużej mierze instytucjonalnego wymiaru korzyści z realizacji wyjazdów kadry, w badaniu pominięto projekty, w których brał udział tylko jeden uczestnik. Z próby usunięto również wszystkie przedszkola, tak aby badanie dotyczyło jedynie szkół. Dopuszczono natomiast udział zespołów szkolno-przedszkolnych, ponieważ takie placówki realizują nauczanie również dla uczniów szkół podstawowych. W wyniku selekcji wybranych zostało 46 projektów, które – po otrzymaniu powiadomień pocztą tradycyjną oraz drogą elektroniczną – wyraziły zgodę na udział w badaniu.

Respondenci wywiadów grupowych zostali wybrani z ogólnej liczby projektów dostępnych w próbie badania ilościowego. Na podstawie danych na temat lokalizacji wszystkich szkół w próbie, wybrano trzy miejsca realizacji wywiadów w różnych

Schemat aktywności badawczych (zapewnienie triangulacji danych).

regionach Polski, a następnie zaproszono na spotkania tych uczestników, dla których dojazd do danego miasta był możliwy z uwagi na odległość i kwestie logistyczne. Po potwierdzeniu gotowości przyjazdu wybrano konkretnych respondentów, którzy wzięli udział w kolejnym etapie badania.

Projekty do realizacji badania studiów przypadku zostały wybrane na podstawie wyników oceny jakościowej zakończonych działań. W przypadku niezakończonego projektu realizowanego przez konsorcjum, o wyborze zadecydowała liczba realizowanych mobilności. Zadbano również, aby wybrane projekty reprezentowały różne typy placówek oraz znajdowały się w różnych regionach kraju, odmiennych pod względem warunków ekonomicznych i demograficznych.

Kontekst międzynarodowy badania

Badanie zostało przeprowadzone w ramach wspólnego międzynarodowego projektu koordynowanego przez pięć Narodowych Agencji, odpowiedzialnych za realizację programu Erasmus+ w sektorze Edukacji szkolnej: z Litwy, Estonii, Finlandii, Niemiec oraz Polski. Projekt został zainicjowany przez litewską Narodową Agencję programu Erasmus+, w celu dokonania jakościowej analizy projektów w mobilności kadry edukacji szkolnej i oceny rezultatów oraz zidentyfikowania dobrych praktyk wśród beneficjentów w krajach objętych badaniem. Podobnie jak w Polsce, głównym celem badania w pozostałych krajach partnerskich było określenie zarówno wpływu projektów mobilności kadry

Zestawienie wypełnień kwestionariuszy online w poszczególnych krajach objętych badaniem (liczba respondentów w podziale na grupy docelowe badania).

	Uczestnicy projektów	Inni nauczyciele	Uczniowie	Rodzice	Ogółem
Estonia	112	175	466	222	975
Polska	350	412	596	429	1787
Finlandia	127	123	150	109	509
Niemcy*	376	-	-	-	376
Litwa	218	283	549	231	1281
Ogółem	1183	993	1761	991	4928

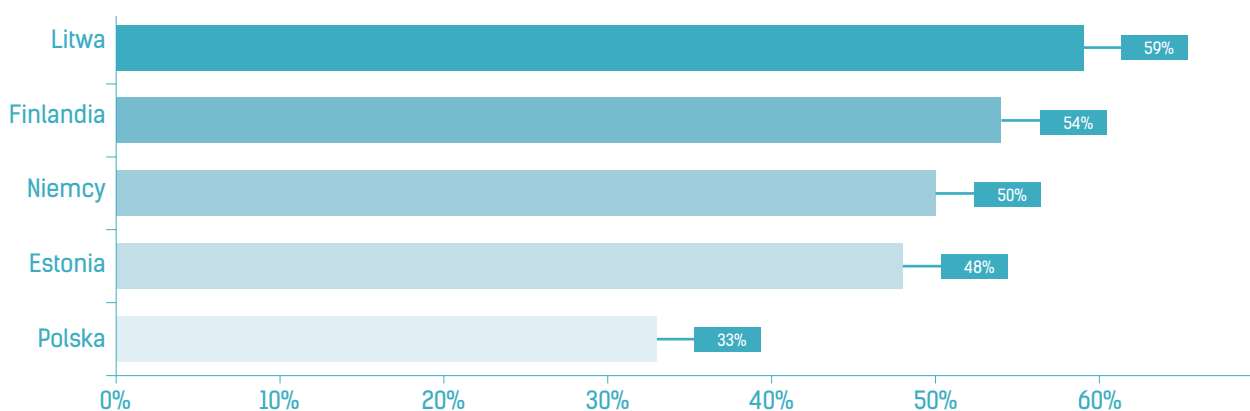
*pozyskane na tym etapie dane z Niemiec dotyczyły jedynie ankiet skierowanych do uczestników mobilności.

edukacji szkolnej na uczestników wyjazdów, jak i na zwiększenie potencjału placówek realizujących projekty.

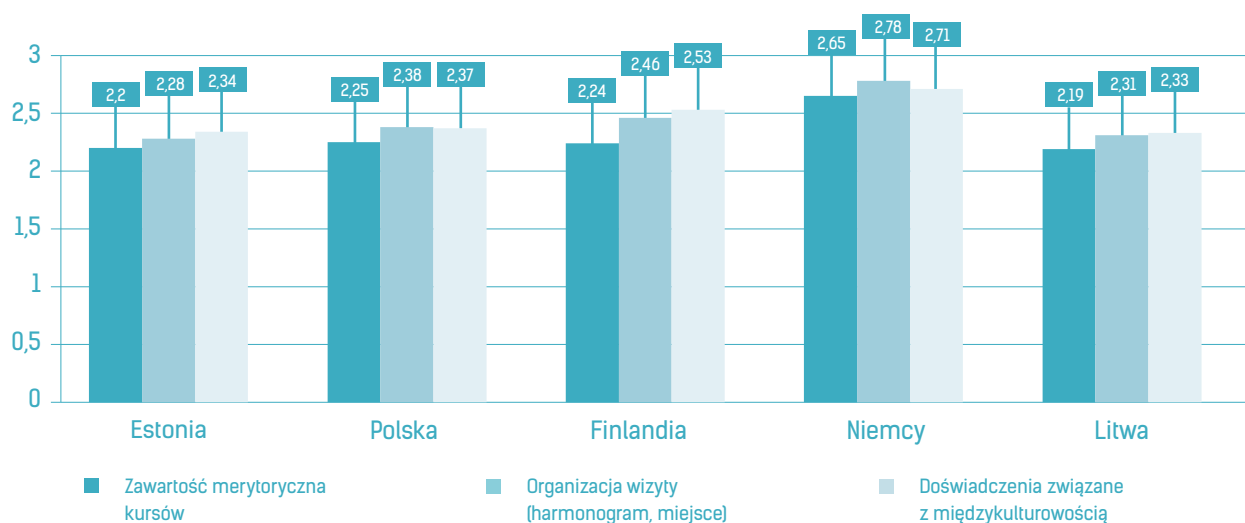
Ponieważ badanie stanowiło część międzynarodowego projektu badawczego, polski zespół badawczy korzystał z narzędzi dostarczonych przez litewskiego lidera projektu. Główne działania o charakterze przygotowawczym oraz konsultacyjnym (omówienie założeń projektu, uzgodnienie wspólnych metod, przyjęcie uniwersalnej terminologii i harmonogramu działań) zostały zrealizowane przed rozpoczęciem polskiej części badania. Zgodnie z założeniami projektu, litewscy koordynatorzy byli odpowiedzialni za opracowanie dyspozycji do badania oraz

standaryzację aktywności badawczych we wszystkich pięciu krajach partnerskich.

Chociaż celem niniejszego raportu jest przedstawienie wyników polskiej części badania, należy dodać, że dane zebrane i opracowane w ramach raportów krajowych zostały również udostępnione litewskim ekspertom wiodącym, odpowiedzialnym za merytoryczne podsumowanie zrealizowanych aktywności badawczych we wszystkich pięciu krajach objętych badaniem. W planowanym podsumowaniu wypracowane wyniki zostaną umieszczone również w kontekście krajowych systemów edukacyjnych

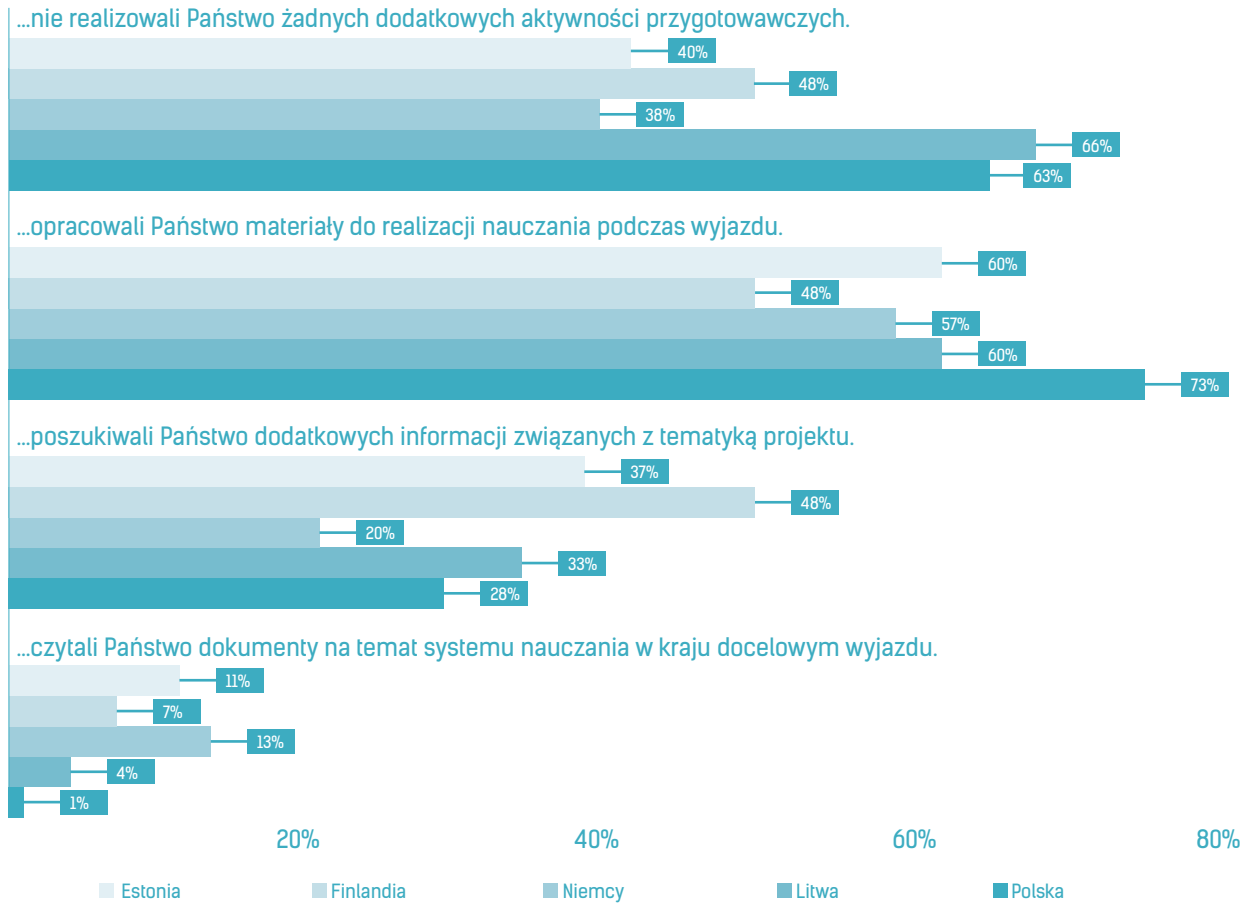

Doświadczenie w realizacji szkoleń zagranicznych (odsetek nauczycieli, którzy po raz pierwszy wzięli udział w szkoleniu kadry za granicą) – ankieta dla uczestników mobilności.

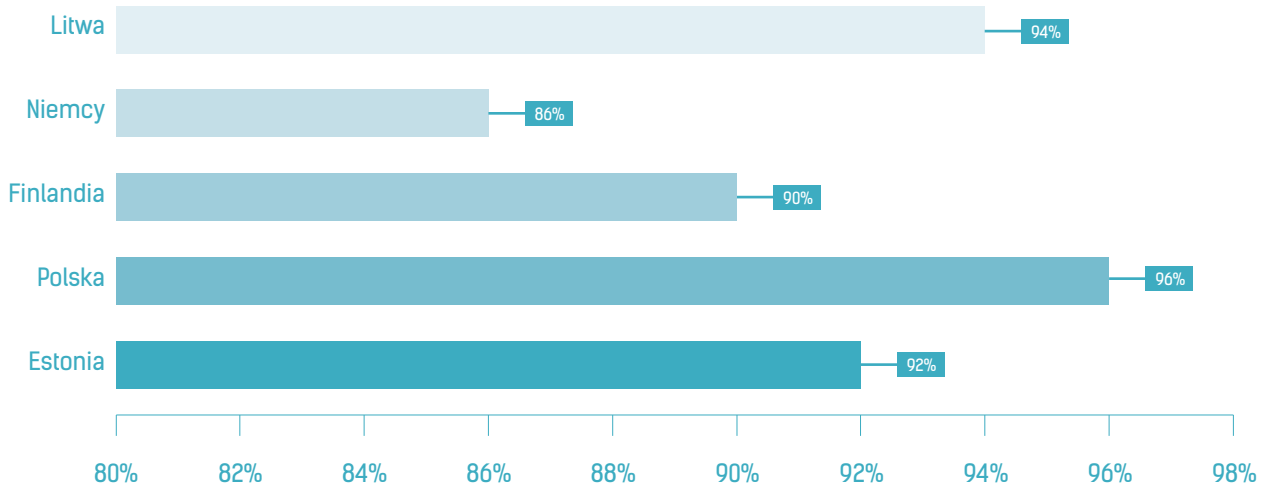
Ogólna satysfakcja z realizacji mobilności (ocena, w jakim stopniu wskazane aspekty spełniły oczekiwania uczestników, w skali od 1 do 3) – ankieta dla uczestników projektu.

Przed realizacją mobilności...

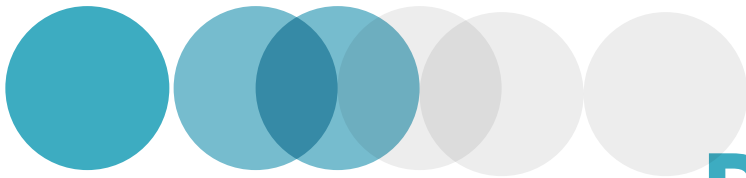

Działania podejmowane przed realizacją mobilności edukacyjnej – ankieta dla uczestników mobilności.

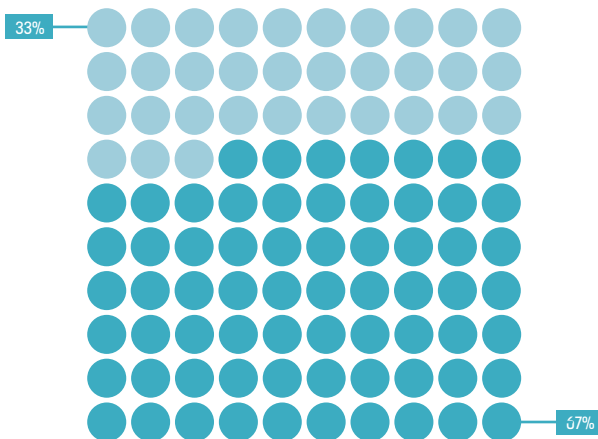
Po powrocie z mobilności wykorzystują nowe pomysły w swojej pracy.

Wpływ projektu na uczestników – ankieta dla uczestników mobilności.

REZULTATY BADANIA

Wcześniejsze doświadczenie w realizacji mobilności kadry w szkołach objętych badaniem – ankieta dla uczestników mobilności.

Motywacja

Zdecydowana większość uczestników mobilności, którzy wzięli udział w badaniu kwestionariuszowym, nie miała wcześniej doświadczeń z realizacją zagranicznych wyjazdów edukacyjnych. Takie doświadczenie zadeklarowała mniej niż jedna trzecia ogólnej liczby respondentów. Także wielu uczestników wywiadów podkreślało, że realizacja mobilności w ramach programu Erasmus+ to często nie tylko pierwsze takie szkolenie, ale również pierwszy jakiegokolwiek wyjazd zagraniczny. Warto dodać, że pomysł na realizację projektu

pojawiał się często w wyniku współpracy z innymi szkołami, które już wcześniej podejmowały podobne działania. Część badanych przyznała, że do tej pory ich macierzyste placówki nie uczestniczyły również w projektach finansowanych w ramach programów innych niż Erasmus+. Oznacza to, że realizowany projekt stanowił często pierwsze doświadczenie związane ze współpracą międzynarodową, co również okazywało się dużym wyzwaniem. Należy dodać, że pomimo wymienianych trudności przeważały ogólne pozytywne deklaracje, potwierdzające, że wysiłek związany z wyjazdami był zdecydowanie opłacalny.

Wydaje się, że w pierwszym roku konkursowym dużą rolę odegrały przyzwyczajenia dawnych beneficjentów mobilności realizowanych ze środków programu sektora

To było pierwsze takie doświadczenie. Nigdy wcześniej nie mieliśmy do czynienia z takim projektem.

Okazało się, że nasi językowcy, po zakończeniu nauki w Polsce, jeszcze nigdy nie byli za granicą. Zainteresowałam się realizacją projektu Erasmus+ dzięki współpracy z inną szkołą. W tej szkole realizowanych jest wiele takich projektów.

rowego Comenius (w 2014 r. zastąpił go Erasmus+), stąd tak wysoka popularność udziału w kursach rozwoju zawodowego (ponad dwie trzecie respondentów zadeklarowało uczestnictwo w kursach rozwoju zawodowego w ramach realizowanej mobilności). Najmniejszą popularnością cieszyły się natomiast aktywności polegające na prowadzeniu zajęć dydaktycznych za granicą, co może wynikać przede wszystkim z obaw o niedostateczną znajomość języka obcego, przede wszystkim u nauczycieli przedmiotów niejęzykowych. Taką tezę potwierdzają również wyniki badania jakościowego (podobne obawy pojawiały się często w deklaracjach respondentów wywiadów).

Zgodnie z deklaracjami uczestników wywiadów grupowych, tematyka projektów wynikała przede wszystkim z dotychczasowych priorytetów lub specyfiki funkcjonowania konkretnych placówek (np. niewielka liczba uczniów, lub przeciwnie – funkcjonowanie w ramach dużego zespołu szkół). Wybór merytorycznego obszaru realizacji wyjazdów edukacyjnych był związany także z bieżącymi potrzebami rozwojowymi szkół, co często wynikało z kontekstu aktualnych zmian w polskim systemie oświaty. W takim przypadku realizacja projektu mobilności okazywała się sposobem na rozwiązanie konkretnych, uprzednio zdefiniowanych problemów lub sprostaniem nowym wyzwaniom stojącym przed placówką. Zdarzało się, że te wyzwania były ściśle związane z konkretnymi zmianami w polskim systemie edukacyjnym i organizacją procesu nauczania. Wybór tematyki projektu był wówczas dokonywany w kontekście ogólnych priorytetów rozwojowych danej placówki.

Niekiedy zdarzało się jednak odwrotnie (wybór tematyki stanowił konsekwencję podjętej *ad hoc* decyzji o złożeniu wniosku), chociaż nawet w takich sytuacjach znalezienie właściwego obszaru merytorycznego projektu poprzedziła analiza konkretnych potrzeb (zazwyczaj w formie ankiety wypełnianej przez grono pedagogiczne). Warto dodać, że chociaż w omawianych przypadkach pomysł na projekt wynikał raczej z indywidualnych potrzeb nauczycieli, taka analiza była dokonywana raczej pod kątem celów strategicznych danej placówki niż indywidualnych potrzeb rozwojowych.

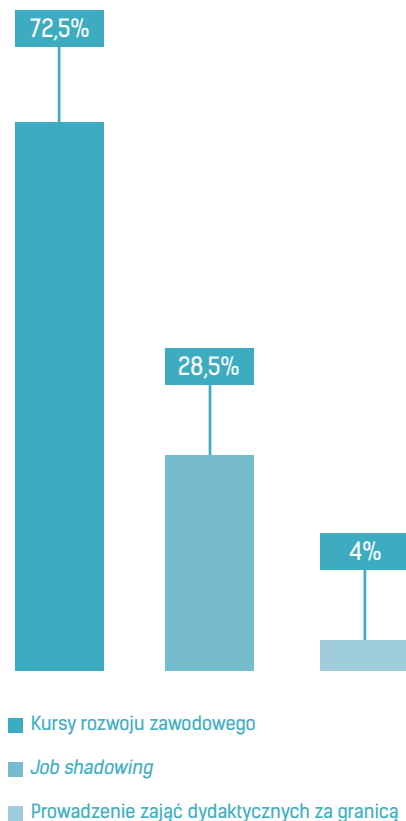
Ankiety nie były oczywiście jedynym sposobem diagnozy potrzeb w szkołach realizujących mobilności.

Moja szkoła, chyba jako jedyna w Polsce, posiada tak dużą mniejszość romską. Nie mamy tutaj żadnych wzorców i nie możemy obserwować innej szkoły. Natomiast w placówce, którą znaleźliśmy, uczy się prawie 30 proc. Romów. Pojechaliśmy tam, żeby się czegoś nauczyć, obserwować, szukać nowych rozwiązań(...).

Pracuję w bardzo dużej szkole, która ma wielu uczniów i zatrudnia pięćdziesięciu nauczycieli. Pojawiły się problemy komunikacyjne(...) i stąd realizacja szkolenia dotyczącego poprawy komunikacji, relacji interpersonalnych.

Próbowaliśmy tak określić tematykę projektu, aby wnieść do szkoły coś nowego. Dlatego szukaliśmy słabych punktów funkcjonowania placówki, które budziły zastrzeżenia nauczycieli.

Po raz pierwszy pierwszaki poszły do szkoły jako sześciolatki. Chcieliśmy zobaczyć, jak wygląda przystosowanie szkół, głównie w Wielkiej Brytanii, gdzie obowiązek szkolny dotyczy znacznie młodszych dzieci.

Projekty według typów wyjazdów – ankieta dla uczestników mobilności.

W mniejszych placówkach, w których rada pedagogiczna liczy kilka lub kilkanaście osób, taka analiza odbywała często się w formie wspólnej rozmowy, tzw. burzy mózgów, wreszcie grupowej dyskusji z udziałem zainteresowanych członków grona nauczycielskiego oraz kadry zarządzającej szkołą. Warto dodać, że motywacja do realizacji projektu w wielu przypadkach wynikała nie tyle z konkretnej potrzeby zmian w organizacji pracy szkoły, co po prostu z chęci poznania nowych metod pracy dydaktycznej (często poszukiwano zupełnie nowych sposobów aktywizacji uczniów oraz angażujących ich w proces samodzielnego uczenia się).

W naszej szkole najpierw wypełniamy ankietę. Dopiero wtedy pojawiają się pomysły i przystępujemy do pisania wniosku.

Kiedy szkoła jest tak mała jak nasza, każdy może opowiedzieć o swoich potrzebach. W taki sposób omawialiśmy nasz projekt.

WPLYW PROJEKTÓW NA UCZESTNIKÓW

Pomimo zmiany w stosunku do projektów mobilności kadry finansowanych ze środków programu „Uczenie się przez całe życie” (wnioski składali wówczas uczestnicy, nie instytucje), wciąż istotny wydaje się indywidualny wymiar korzyści wynikających z realizacji projektów. Z pewnością jest to w dużym stopniu związane z tym, że zagraniczna mobilność edukacyjna to bardzo ważne doświadczenie dla samych uczestników wyjazdów. Nie może więc dziwić fakt postrzegania uczestniczenia w takich wyjazdach przede wszystkim przez pryzmat indywidualnych osiągnięć, co nie oznacza jednak, że w dalszej perspektywie z rezultatów projektów nie korzystają również instytucje wysyłające.

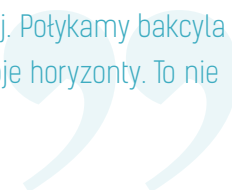
Zebrane deklaracje respondentów ankiet pozwalają stwierdzić, że ogólna ocena realizowanych mobilności jest bardzo wysoka. Szczególnie pozytywnie oceniono zawartość merytoryczną kursów (brak ocen negatywnych). Pozwala to na uznanie mobilności zagranicznej za adekwatną formę doskonalenia zawodowego polskich nauczycieli oraz innych pracowników dydaktycznych.

Chodzi zmianę w mentalności. Myślę, że Europa podąża za nowymi trendami, które dotyczą promowania autonomii i zmiany podejścia do uczniów: zwracania uwagi nie tylko na wyniki, bo przecież to nie tylko oceny kształtują człowieka w przyszłości.

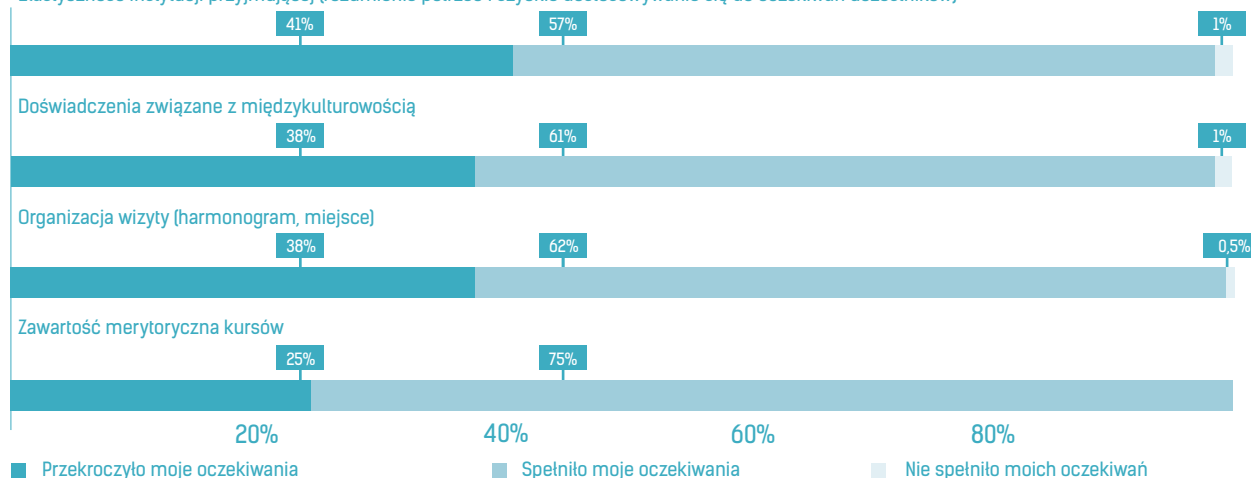
Często obserwujemy takie podejście: „Jesteśmy twoimi rodzicami, a ty musisz się wykazać dobrymi ocenami. I koniec” A przecież zupełnie nie o to chodzi.

Uczymy się tolerancji i ciekawości. Poznając coś, chcemy wiedzieć jeszcze więcej. Połykamy bakcyła nowej wiedzy i poszerzamy swoje horyzonty. To nie banały, tak jest naprawdę!

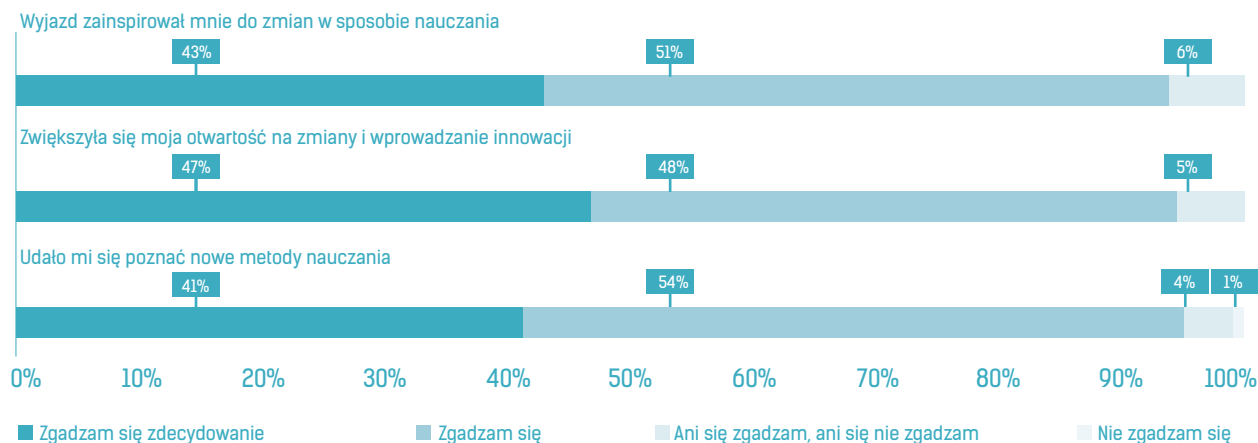

W jakim stopniu udział w projekcie mobilności Erasmus+ spełnił Państwa oczekiwania w poniższych aspektach?

Elastyczność instytucji przyjmującej (rozumienie potrzeb i szybkie dostosowywanie się do oczekiwań uczestników)

Poziom ogólnej satysfakcji z realizacji wyjazdu – ankieta dla uczestników mobilności.

Deklarowane zmiany postaw – ankieta dla uczestników mobilności.

Zmiana postaw

W opinii respondentów wyjazdowe zagraniczne wyjazdy uczą tolerancji, otwierają na świat i pozwalają spojrzeć na dane zagadnienie z zupełnie innej perspektywy. Pozwala to na lepsze zrozumienie nie tylko innych kontekstów kulturowych, ale również innego podejścia do edukacji. Uczestnicy wywiadów podkreślali, że szkolenie kadry miało również wpływ na ogólną zmianę postaw oraz dotychczasowych przyzwyczajeń związanych z wykonywaniem codziennych obowiązków zawodowych nauczycieli. Opisywane zmiany często dotyczyły także mentalności, szczególnie w tych przypadkach, gdy udział w projektach przyczynił się do większej tolerancji i otwartości na inne sposoby pracy z uczniem. Pojawiała się również refleksja dotycząca potrzeby zmian w procesie nauczania, na rzecz większej autonomii i budowania wewnętrznej motywacji. W tym kontekście wskazywano również na problem postaw grona pedagogicznego wobec uczniów: często nadmiernie autorytarnych lub nadopiekuńczych. W opinii uczestników jest to czynnik, który wydaje się blokować ich motywację.

Bardzo istotną korzyścią z realizacji wyjazdów edukacyjnych jest zwiększenie samooceny kadry, co motywuje nie tylko do dalszej pracy w zawodzie nauczyciela, ale również do wprowadzania zmian w formach i programach nauczania. Uczestnicy wywiadów postulowali między innymi chęć odejścia od typowego dla polskiej szkoły porządku lekcji. Takie deklaracje wynikają przede wszystkim z poznanych nowych rozwiązań metodycznych: różnych sposobów pracy z uczniem oraz zupełnie nowych

To nie tak, że cały czas siedzimy w klasie. Ruszamy się i podczas lekcji wychodzimy na zewnątrz.

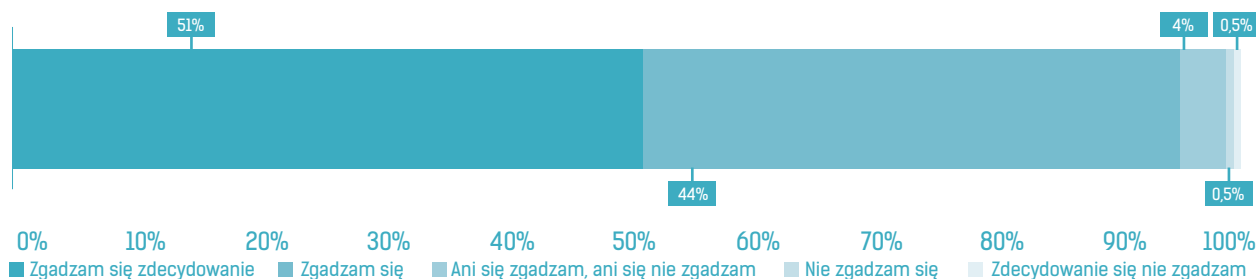
Myszę, że po takich kursach nauczyciele prowadzą ciekawsze lekcje i mobilizują uczniów do nauki. Nauczyciel, który staje się bardziej otwarty i tolerancyjny, zaszczepia te postawy również swoim podopiecznym.

metod przekazywania wiedzy. Deklarowane zmiany przyczyniły się również do tego, że i uczniowie stali się bardziej otwarci i zmotywowani do nowych form zajęć. Zauważono również, że w wielu przypadkach to uczniowie sami proponują kolejne innowacje dotyczące zajęć lekcyjnych.

Rozwój kompetencji językowych

Wśród istotnych korzyści wynikających z udziału w projektach, uczestnicy wywiadów wymieniali także możliwość nauki języków obcych podczas pobytu za granicą. Część respondentów stwierdziła, że w Polsce nauka języka oparta jest głównie na przyswajaniu struktur gramatycznych, co zwykle nie przekłada się na rozwój kompetencji porozumiewania się w języku obcym. Możliwość kontaktu z osobami z innych krajów pokazała, że umiejętności językowe zdobyte podczas zagranicznych mobilności pozwalają

Udało mi się zwiększyć praktyczne umiejętności związane z posługiwaniem się językiem obcym

Rozwój umiejętności posługiwania się językiem obcym – ankieta dla uczestników mobilności.

na bezproblemowe porozumiewanie się, pomimo błędów i ograniczonego słownictwa. Często okazywało się, że takie braki nie stanowiły większego problemu komunikacyjnego, co pozwoliło pokonać zarówno nieśmiałość, jak i barierę językową. W takim przypadku za wartość dodaną należy uznać również zachęcenie nauczycieli do częstszego używania języków obcych nie tylko w komunikacji z partnerami zagranicznymi, ale i w innych, bardziej codziennych sytuacjach podczas pobytu za granicą.

W opinii uczestników wywiadów realizacja projektów mobilności kadry stworzyła również wiele możliwości doskonalenia kompetencji związanych z nauczaniem języka obcego. Wielu respondentów zauważyło, że im bardziej dany projekt angażuje merytorycznie nauczycieli (szczególnie jeżeli tematyka szkoleń dotyczy kwestii metodycznych), tym bardziej korzystają na tym również uczniowie (poznane metody są wówczas chętniej wykorzystywane podczas zajęć). Dotyczy to zwłaszcza sytuacji,

Chcemy udowodnić, że języka obcego z wykorzystaniem różnych metod można nauczyć się również w małej miejscowości.

W Polsce zwracamy większą uwagę na gramatykę, a uczniowie za granicą mają więcej okazji do konwersacji i posługują się językiem obcym bez kompleksów, chociaż robią błędy.

kiedy w języku obcym realizowany jest program nauczania przedmiotów niejęzykowych, ponieważ doświadczenia z wyjazdów okazują się przydatne również dla szkół realizujących nauczanie dwujęzyczne. Część respondentów przyznała, że kiedy praca z młodzieżą jest realizowana w języku obcym, polskim nauczycielom brakuje doświadczenia metodycznego. Pomocna okazuje się wtedy wiedza na temat technik i metod stosowanych przez nauczycieli w krajach partnerskich. Udział w mobilności zagranicznej może wówczas w zdecydowany sposób wzbogacić warsztat pracy, a przez to bardziej zainteresować uczniów danym przedmiotem. Wyjazdy zachęciły również nauczycieli (nie tylko językowców) do wprowadzania obcego słownictwa oraz prowadzenia części lekcji w języku obcym. Co ważne, zmieniło to także podejście samych uczniów, którzy zauważyli większą potrzebę nauki innych języków i przestali się bać wykorzystywania umiejętności językowych w praktyce.

Projekty przyczyniły się również do wdrażania innych, często nietypowych, form nauczania języka obcego. Nowe metody oswajają uczniów z językiem i jednocześnie pokazują, że zajęcia szkolne można realizować w ciekawszy sposób. Zachęca to uczniów do większej aktywności i angażowania się w życie szkoły. Co ważne, często takie korzyści dotyczyły nie tylko uczestników mobilności. Projekty miały bowiem zauważalny wpływ na środowisko szkolne, przyczyniając się do zwiększenia zainteresowania nauką języków obcych w całej szkole (zarówno wśród nauczycieli, jak i uczniów), wzrostu znaczenia kompetencji językowych (szczególnie wśród starszych nauczycieli), a także zwiększenia umiejętności posługiwania się innym językiem (przełamywanie barier językowych).

Dzięki mobilności chciałam poszerzyć swoje doświadczenie zawodowe. Ponieważ często realizujemy wyjazdy zagraniczne, intensywnie uczę się języka angielskiego i prowadzę dwujęzyczne lekcje geografii.

Uczymy dwujęzycznie, dlatego ten program jest nam bardzo potrzebny. Pozwala wymieniać się metodami pracy i poznawać kulturę innych krajów.

To świetne doświadczenie dla nauczyciela, który nie jest anglistą. Pomaga nie tylko w metodyce, ale też w przełamaniu barier językowych osobom, które chcą wykorzystywać język obcy w nauczaniu swojego przedmiotu.

Organizujemy wiele zajęć, podczas których pokazujemy, że znajomość języka obcego jest potrzebna. Wykorzystujemy piosenki, gry zespołowe i umawiamy się, że dajemy punkty tym, którzy posługują się językiem angielskim.

Wykorzystywanie nowych technologii

Uczestnicy wywiadów często deklarowali, że bliska jest im idea wykorzystywania w nauczaniu nowoczesnych technologii, szczególnie w realizacji programu dla starszych klas szkoły podstawowej i gimnazjum. Wielu respondentów wskazywało, że stosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (ang. ICT) daje szansę na dotarcie do tej grupy, a przez to na rzeczywiste zaangażowanie uczniów w proces uczenia się, w tym również samodzielnego wykorzystywania zdobytej wiedzy. Nowe umiejętności pozwoliły też usprawnić wykonywanie zadań niezwiązanych bezpośrednio z nauczaniem (np. prowadzenie dokumentacji, ocenianie i zbieranie materiałów dydaktycznych).

Konieczność podnoszenia wiedzy w zakresie posługiwania się nowoczesnym sprzętem i oprogramowaniem wynikała również z obserwacji ogólnych zmian w postrzeganiu nowych technologii i korzystaniu z nich przez kolejne roczniki uczniów, którzy przychodzą do szkoły.

Założyliśmy anglojęzyczny teatr, aby zachęcić uczniów nie tylko do nauki języka, ale również do większej aktywności.

Dzięki projektowi uczestnicy nauczyli się stosować innowacyjne narzędzia i metody zarówno podczas lekcji, jak i na zajęciach dodatkowych.

Kluczowa dla poprawy jakości nauczania w szkołach objętych badaniem okazała się nie tylko możliwość wykorzystywania sprzętów multimedialnych, ale również stosowanie nowych technologii komunikacyjnych do samodzielnej nauki, na przykład podczas prac domowych. Zebrane deklaracje pozwalają sądzić, że wypracowane w ramach projektu rezultaty będą miały charakter trwały i przyczynią się nie tylko do rozwoju kompetencji nauczycieli, ale również w znacznym stopniu wpłyną na jakość funkcjonowania placówek. Świadczy o tym chociażby chęć dalszej nauki i samodzielnego pozyskiwania wiedzy.

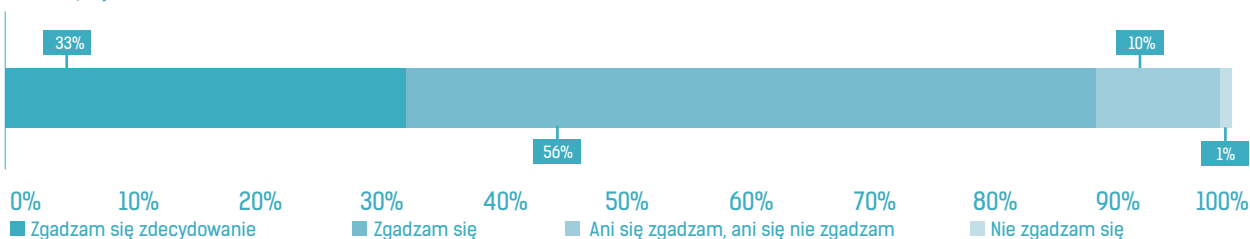
Niektórzy nauczyciele zmienili także podejście do telefonów komórkowych. Chociaż ich używanie podczas zajęć w polskich szkołach jest z zasady zabronione, uczniowie nieustannie korzystają ze swoich telefonów, również podczas lekcji. Uczestnicy projektów zauważyli jednak, że włączenie telefonów do środków dydaktycznych na lekcjach sprawia, że uczniowie rzeczywiście korzystają z nich jak z pomocy naukowych, nie traktując ich jak zabawki czy sposobu

Uczestniczyłem w projekcie, który dotyczył metody *blended learning*. Poznaliśmy sposoby pracy z gimnazjalistami. Codziennie poznawaliśmy nowe narzędzia dostępne w internecie lub w formie aplikacji na smartfony.

Chodzi o to, żeby nie tracić czasu na siedzenie z papierami. Jeśli istnieje arkusz kalkulacyjny, to dlaczego go nie wykorzystywać?

Dzieciaki powinny wiedzieć, że komputer nie służy tylko do zabaw i można go używać w innych celach.

Udało mi się rozwinąć umiejętności związane z zastosowaniem technologii komunikacyjno-informacyjnych (TIK/ICT) przydatne w nauczaniu

Stopień znajomości technologii informatyczno-komunikacyjnych po powrocie z wyjazdów – ankieta dla uczestników mobilności.

na nudę. Stwierdzono, że nawet najwięksi przeciwnicy nowoczesnych technologii powoli przekonują się do takiego rozwiązania, a ponieważ aktualnie większość uczniów

Myszę, że miałam bardzo małą wiedzę o nowych technologiach. Szczerze mówiąc, wcześniej trochę się bałam, że coś nacisnę i zepsuję, a sprzęt jest drogi... Teraz śmieję z niego korzystam i sama szukam coraz to nowych rozwiązań.

Rzeczywiście nowa wiedza dotycząca nowych technologii przyniosła korzyść szkole. Myszę, że jest o wiele więcej programów, całe mnóstwo, a my znamy tylko garstkę...

Rodzice zaczynają dostrzegać, że u nas w szkole, w każdej pracowni, jest sprzęt elektroniczny. Nasze lekcje są prowadzone z wykorzystaniem multibooków a nauczyciel, wchodząc do klasy, od razu włącza laptop. Lekcja nabiera życia.

W naszym technikum otwieramy klasę z tabletami. Zastępują podręczniki.

Jeśli powstanie pracownia 3D, to taka z prawdziwego zdarzenia, z okularami i specjalnymi aplikacjami. Będzie mogła być wykorzystywana przez każdego z nas.

ma dostęp do Internetu w smartfonie, zwiększa się też możliwość korzystania z różnych materiałów źródłowych.

Telefony komórkowe to utrapienie, szczególnie w takich szkołach jak moja. Natomiast tam zaobserwowaliśmy, że uczniowie mogą z nich korzystać nie dla zabawy, ale dla nauki.

Moja koleżanka nigdy nie była zwolenniczką komputerów, ani nowych technologii. Jednak po powrocie z kursu pozwala swoim uczniom w czasie lekcji korzystać z takich urządzeń. To dla nich całkowita zmiana.

Perspektywa awansu

Uczestnicy projektów mieli różne opinie na temat wpływu zagranicznych mobilności kadry na karierę zawodową. Niektóre osoby zgodziły się, że istnieje bezpośredni związek pomiędzy podniesieniem kompetencji za granicą a zwiększeniem szans na awans. Inni respondenci zauważali jednak, że mobilność należałoby raczej traktować jako jeden z czynników takiego rozwoju, który jest determinowany przez kontekst procedur i wytycznych systemowych. Trzeba jednak podkreślić, że mobilność była często postrzegana przez respondentów jako atrakcyjna forma doskonalenia również dla tych nauczycieli, którzy przeszli już wszystkie możliwe szczeble awansu zawodowego.

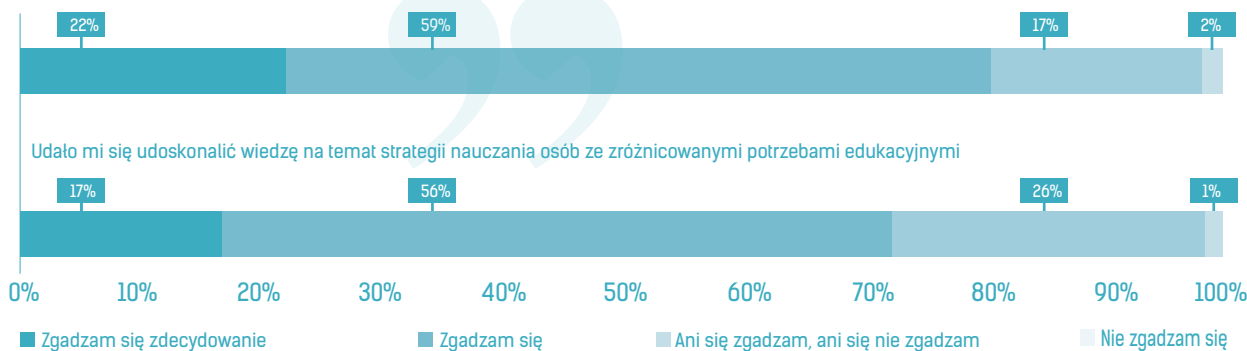
„
 Udział w projekcie na pewno może się przełożyć na awans, ponieważ można się pochwalić nowym doświadczeniem i pokazać nowe umiejętności.

Duża część nauczycieli doskonalili swoje kompetencje językowe. Mamy taką grupę, która przystąpiła do awansu, więc angielski organizują dla nich zajęcia w czasie pozalekcyjnym.

To tylko jeden z elementów, który pomaga awansie zawodowym.

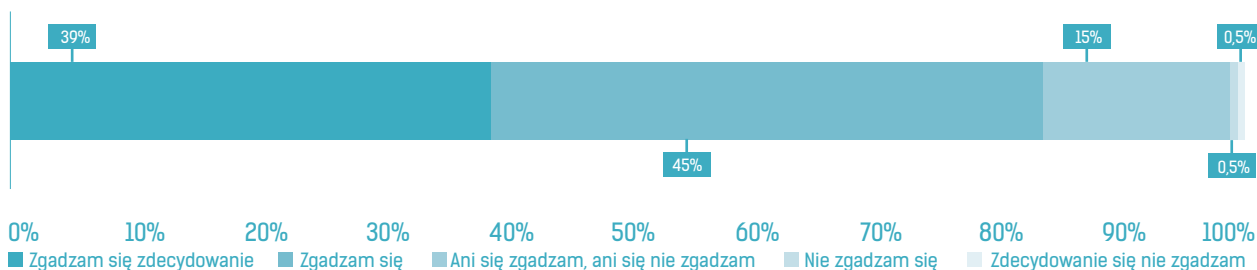
„
 U mnie w szkole większość kadry to nauczyciele dyplomowani, którzy osiągnęli już maksimum awansu zawodowego. Mają bardzo wysokie kwalifikacje i w pewnym momencie dostrzegliśmy, że nie wystarczają im już ani szkolenia organizowane w szkole, ani doksztacanie się we własnym zakresie. Stwierdziliśmy, że najlepszą formą szkolenia będzie dla nich udział w wyjazdach.

Udało mi się udoskonalić umiejętności pracy z osobami pochodzącymi z różnych środowisk kulturowych

Wpływ mobilności na rozwój kompetencji zawodowych – ankieta dla uczestników mobilności.

Realizacja mobilności w ramach programu Erasmus+ pełni istotną rolę w ocenie pracy oraz dalszej karierze nauczyciela

Wpływ mobilności na dalszy rozwój kariery zawodowej – ankieta dla uczestników mobilność.

WPLYW PROJEKTÓW NA INSTYTUCJE

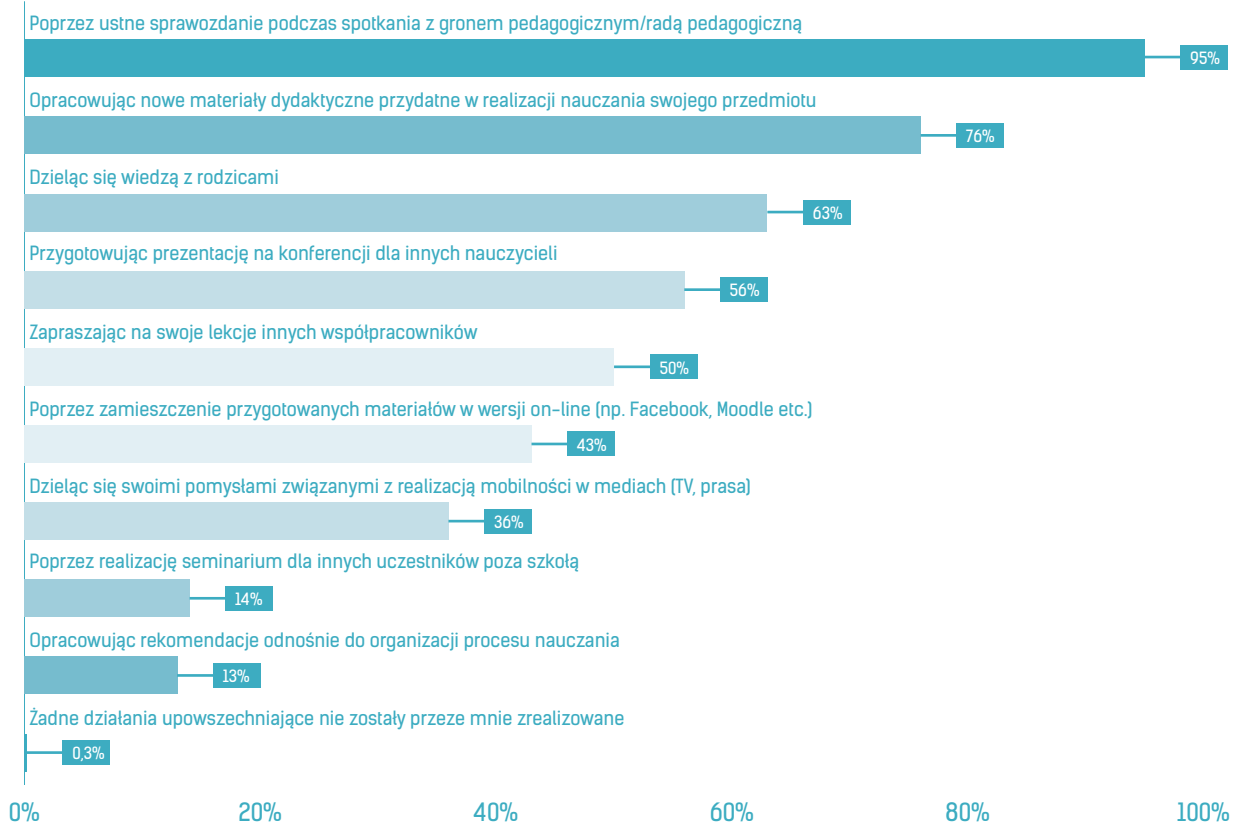
Zarówno w opinii nauczycieli, jak i uczniów, rezultaty projektów mobilności nie tylko mogą, ale i powinny odgrywać istotną rolę w jakościowym funkcjonowaniu szkoły. Ten wpływ powinien przejawiać się nie tylko w wymiarze pedagogicznym (podnoszenie wiedzy i umiejętności uczniów), ale również społecznym (wpływ na kulturę szkoły oraz promowane przez nią postawy i wartości). Wyniki badania pokazują, że realizowane projekty miały istotny wpływ tak na uczestników, jak i na ich macierzyste placówki edukacyjne. Również respondenci ankiet przeznaczonych dla pozostałych grup docelowych wskazywali, że wyjazdy kadry

przyczyniły się nie tylko do zdobycia nowej wiedzy, ale również do podniesienia jakości funkcjonowania placówek.

Dzielenie się wiedzą

Badanie wykazało, że dzielenie się wiedzą zdobytą w wyniku zrealizowanych mobilności stanowi istotny czynnik rozwoju szkół zaangażowanych w projekty. Ten obszar wydaje się również bardzo ważny dla uczestników wyjazdów. Potwierdzają to chociażby deklaracje na temat realizacji działań upowszechniających (ponad 95 proc. osób, które wzięły udział w szkoleniach zagranicznych, podzieliło się swoją

W jaki sposób podzielili się Państwo zdobytą wiedzą i doświadczeniem po zakończeniu mobilności?

Upowszechnianie rezultatów projektu przez uczestników wyjazdów edukacyjnych – ankiet dla uczestników mobilności.

wiedzą i zdobytym doświadczeniem z innymi zainteresowanymi osobami lub instytucjami).

Niemal wszyscy respondenci potwierdzili wykorzystywanie rezultatów zrealizowanych mobilności w swojej pracy zawodowej. Zdecydowana większość podzieliła się swoją wiedzą i zdobytym doświadczeniem również z innymi nauczycielami w macierzystej placówce edukacyjnej. Ponad trzy czwarte ankietowanych zadeklarowało także opracowanie nowych materiałów dydaktycznych. Zdecydowana większość ankietowanych stara się też zachęcić do wdrażania nowych idei swoich szkolnych współpracowników oraz inspirować ich do realizacji nowych pomysłów, z myślą o podnoszeniu kompetencji uczniów, ale również na rzecz rozwoju swojej macierzystej placówki. Ponad dwie piąte badanych w realizację nowych pomysłów stara się angażować także rodziców uczniów. Powyższe dane pokazują, że w opinii respondentów przekazywanie informacji na temat zdobytej wiedzy i nowych umiejętności zawodowych odbywa się głównie w gronie nauczycielskim szkoły realizującej projekt.

Nieco inaczej wyglądały deklaracje odnośnie do przekazywania nowej wiedzy na poziomie lokalnym, regionalnym czy też sektorowym. Chociaż ponad połowa ankietowanych

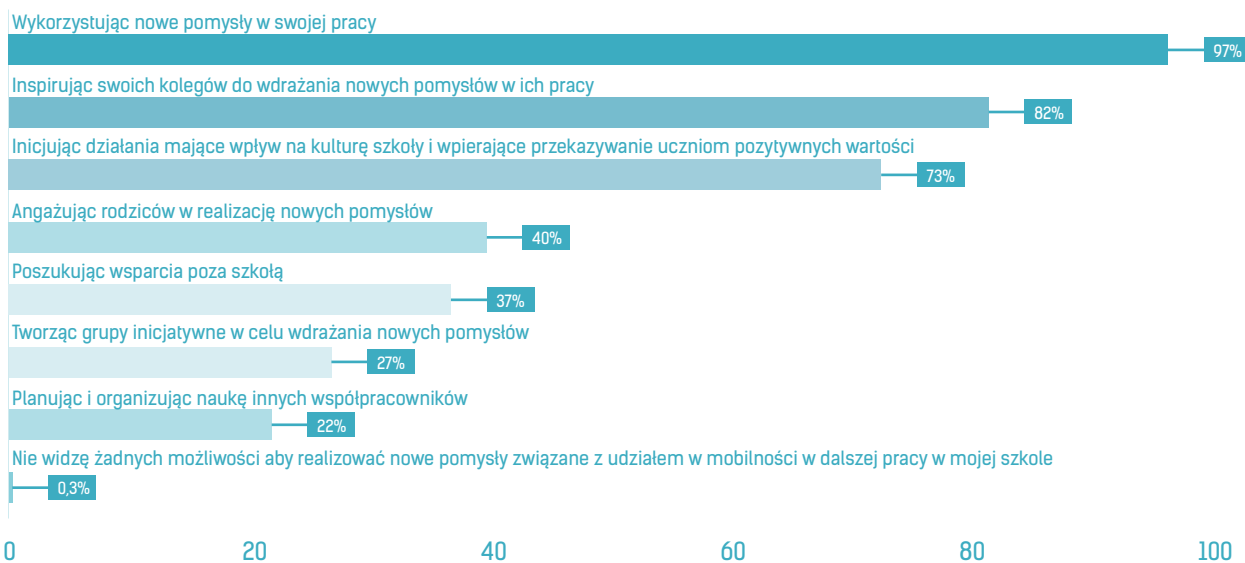
Oczywiście po szkoleniu kadra wykorzystuje zdobyte umiejętności. Nauczyciele podzielili się na grupy i każda miała za zadanie przekazać to, czego się nauczyliśmy. Teraz wiedza jest faktycznie wykorzystywana.

W naszym mieście co roku wydawane są zeszyty dydaktyczne, które trafiają do różnych ośrodków. W najnowszym zostaną opisane efekty naszego wyjazdu. Czytają je różni odbiorcy, którzy będą mogli wykorzystać nasze doświadczenia.

Nasze nauczycielki przygotowywały po powrocie prezentacje i warsztaty poza naszą szkołą. Mam nadzieję, że inni skorzystają z ich doświadczeń.

Upowszechniając rezultaty korzystamy z mediów. W działania upowszechniające można zaangażować nie tylko organ prowadzący, ale również lokalną telewizję lub radio.

W jaki sposób wdrażają Państwo pomysły zaczerpnięte podczas realizacji mobilności?

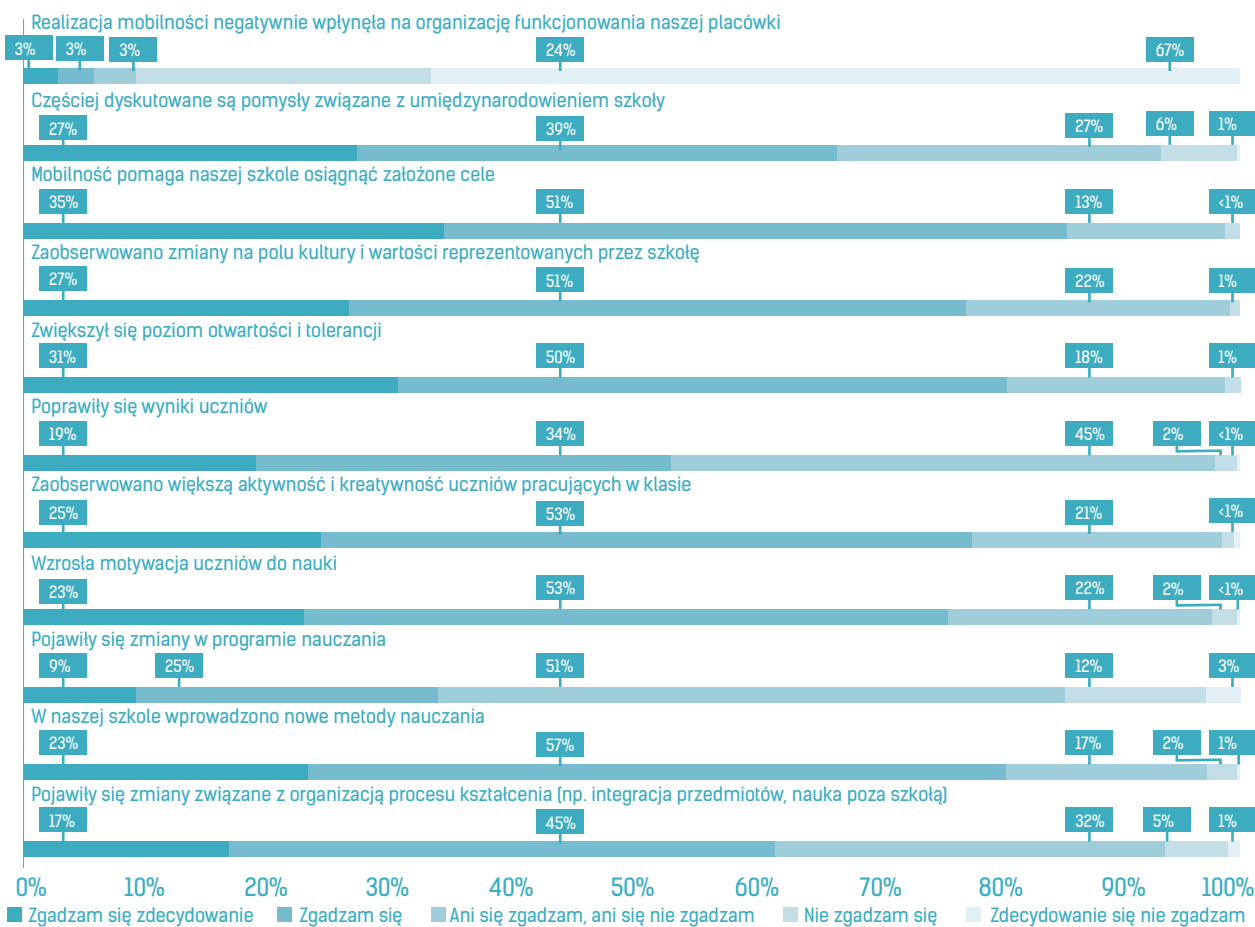

Upowszechnianie wyników po powrocie z wyjazdów – ankieta dla uczestników mobilności.

uczestników mobilności potwierdziła, że jednym ze sposobów upowszechniania rezultatów było przygotowanie prezentacji, a następnie wygłoszenie jej podczas różnego rodzaju konferencji, zdecydowanie mniej respondentów zadeklarowało bezpośredni kontakt z przedstawicielami innych instytucji, które byłyby potencjalnie zainteresowane wynikami projektu (np. udział w seminariach, otrzymywanie rekomendacji wypracowanych po powrocie z mobilności). Ważnym sposobem dotarcia z wynikami projektu do potencjalnych zainteresowanych wydają się natomiast media, zarówno te tradycyjne (prasa, telewizja), jak i Internet, gdzie uczestnicy również zamieszczali elektroniczne wersje wypracowanych materiałów edukacyjnych.

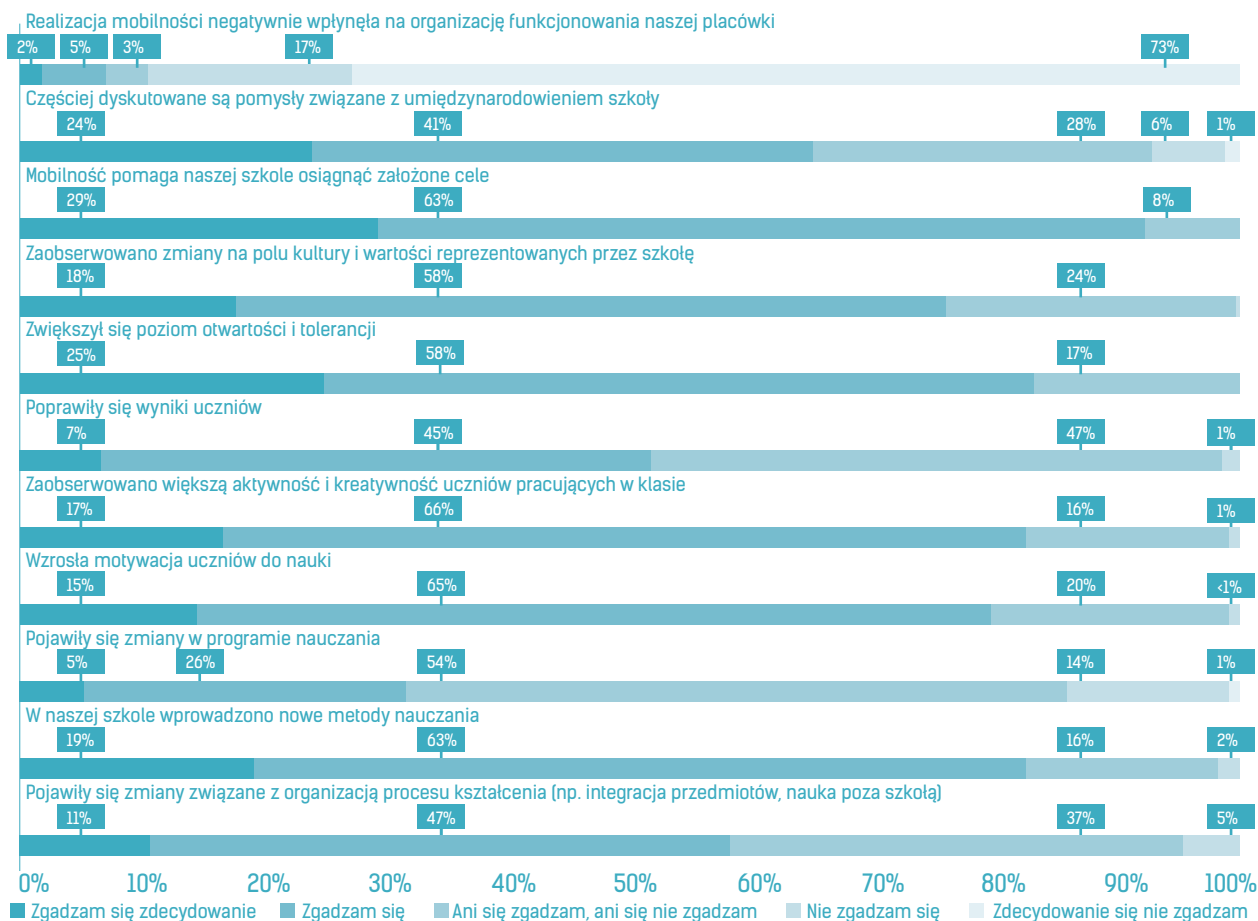
Także dyrektorzy szkół, którzy uczestniczyli w wywiadach grupowych, potwierdzili, że nauczyciele z zasady dzielą się zdobytą podczas mobilności wiedzą z pozostałymi członkami rady pedagogicznej. Respondenci deklarowali również, że proces takiego przekazywania doświadczeń często przekracza granice szkoły. Uczestnicy projektów organizują szkolenia dla nauczycieli innych placówek i opracowują artykuły, w których dzielą się nowo zdobytą wiedzą i umiejętnościami. Z pewnością wynika to także z konieczności zaplanowania w ramach projektu strategii upowszechniania wyników (każdy beneficjent powinien zaplanować takie działania upowszechniające jeszcze na etapie składania wniosku o dofinansowanie projektu mobilności).

Po zakończeniu realizacji mobilności kadry edukacji szkolnej w ramach programu Erasmus+...

Identyfikacja korzyści instytucjonalnych – ankieta dla uczestników mobilności.

Po zakończeniu realizacji mobilności kadry edukacji szkolnej w ramach programu Erasmus+...

Identyfikacja korzyści instytucjonalnych – ankieta dla pozostałych nauczycieli.

Osoby, które nie brały bezpośredniego udziału w wyjazdach, zazwyczaj są ciekawe, dopytują o szczegóły wyjazdu. Często nabierają chęci i energii, aby włączyć się w realizację kolejnych projektów.

Część osób otwarcie potwierdziła, że nie wyjechała ze strachu przed barierą językową. Teraz widzę, że spora grupa nauczycieli doskonali swoje umiejętności. Angliści organizują dla nich zajęcia w godzinach pozalekcyjnych.

Wzrost kompetencji kadry

Badanie pozwoliło na dokonanie próby oszacowania korzyści z realizacji projektów w szerszym kontekście funkcjonowania instytucji wysyłającej. Respondenci ankiet i uczestnicy wywiadów deklarowali, że udział w projektach wywarł pozytywny wpływ zarówno na jakość funkcjonowania placówek realizujących projekty, jak i na zatrudnioną w nich kadry pedagogiczną. Wśród uczestników badanych projektów przeważały opinie potwierdzające, że realizowane wyjazdy edukacyjne okazały się korzystne dla szkół (mniej niż 6 proc. badanych uznało, że wyjazd negatywnie wpłynął na organizację funkcjonowania macierzystej placówki wysyłającej). Zdecydowana większość badanych uznała, że zrealizowane mobilności przyczyniły się do wprowadzania nowych form nauczania. Ponad połowa zauważyła również

W Niemczech zobaczyliśmy pokój z kanapą, ekspresem do kawy i kartką: „Zakaz pracy”. Nauczyciel w trakcie okienka szedł tam, aby poczytać. A u nas w szkole nie ma nawet gdzie porozmawiać z rodzicami, a co dopiero usiąść...

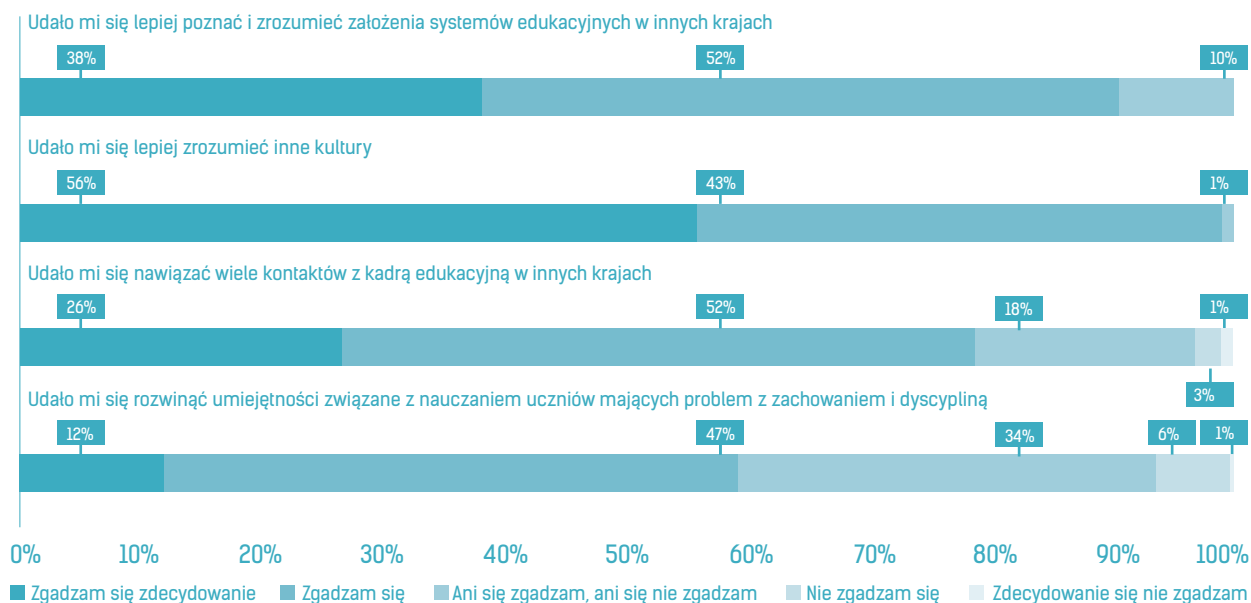
zmiany związane z organizacją procesu kształcenia, a ponad trzy czwarte respondentów potwierdziło wpływ projektów na kulturę szkoły i społeczność uczniowską.

Podobne opinie przeważały wśród tych nauczycieli, którzy nie brali udziału w wyjazdach. Ponad 80 proc. respondentów z tej grupy zauważyło zmiany polegające na stosowaniu nowych metod nauczania po zakończeniu zrealizowanych mobilności. Nieco mniej respondentów dostrzegło również wzrost motywacji uczniów. Natomiast ponad połowa uczestników badania zauważyła częstsze dyskusje związane z pomysłami na zwiększenie poziomu umiędzynarodowienia szkoły. Co ciekawe, osoby niebiorące udziału w projekcie deklarowały nieco większy optymizm w kwestiach świadczących o wpływie projektu na funkcjonowanie szkoły (minimalnie większa liczba respondentów tej grupy zauważyła poprawę wyników uczniów oraz częstsze dyskusje dotyczące spraw związanych z internacjonalizacją placówki).

Poznanie innych kontekstów kształcenia

Respondenci zwracali również uwagę na różnice w specyfice pracy nauczycieli w różnych krajach europejskich, np. znacznie większe pensum i jednocześnie nieporównywalnie wyższe wynagrodzenie. Często lepsze warunki pracy idą w parze z zupełnie odmiennym postrzeganiem pracy nauczyciela, który jest traktowany z szacunkiem i ma szansę na realizowanie nauczania w komfortowym środowisku pracy, ciesząc się zdecydowanie większym prestiżem w środowisku lokalnym.

Istotną kwestią, poruszaną przez wielu uczestników wywiadów była dostrzeżona podczas wyjazdów niespotykana w Polsce dyscyplina, często wynikająca ze specyficznego kontekstu funkcjonowania placówki przyjmującej (np. działającej w środowisku wielokulturowym). W tym kontekście wskazywano również na znacznie większe zdyscyplinowanie uczniów obserwowane podczas zajęć lekcyjnych w szkołach partnerskich, także w klasach o porównywalnej liczbie uczniów. Niektórzy respondenci zauważali różnice w motywacji uczniów do nauki. Podczas gdy w partnerskich placówkach taka motywacja ma często charakter wewnętrzny (nauka dla samego siebie), nauce w polskiej szkole często towarzyszy motywacja zewnętrzna (nauka dla dobrych ocen).

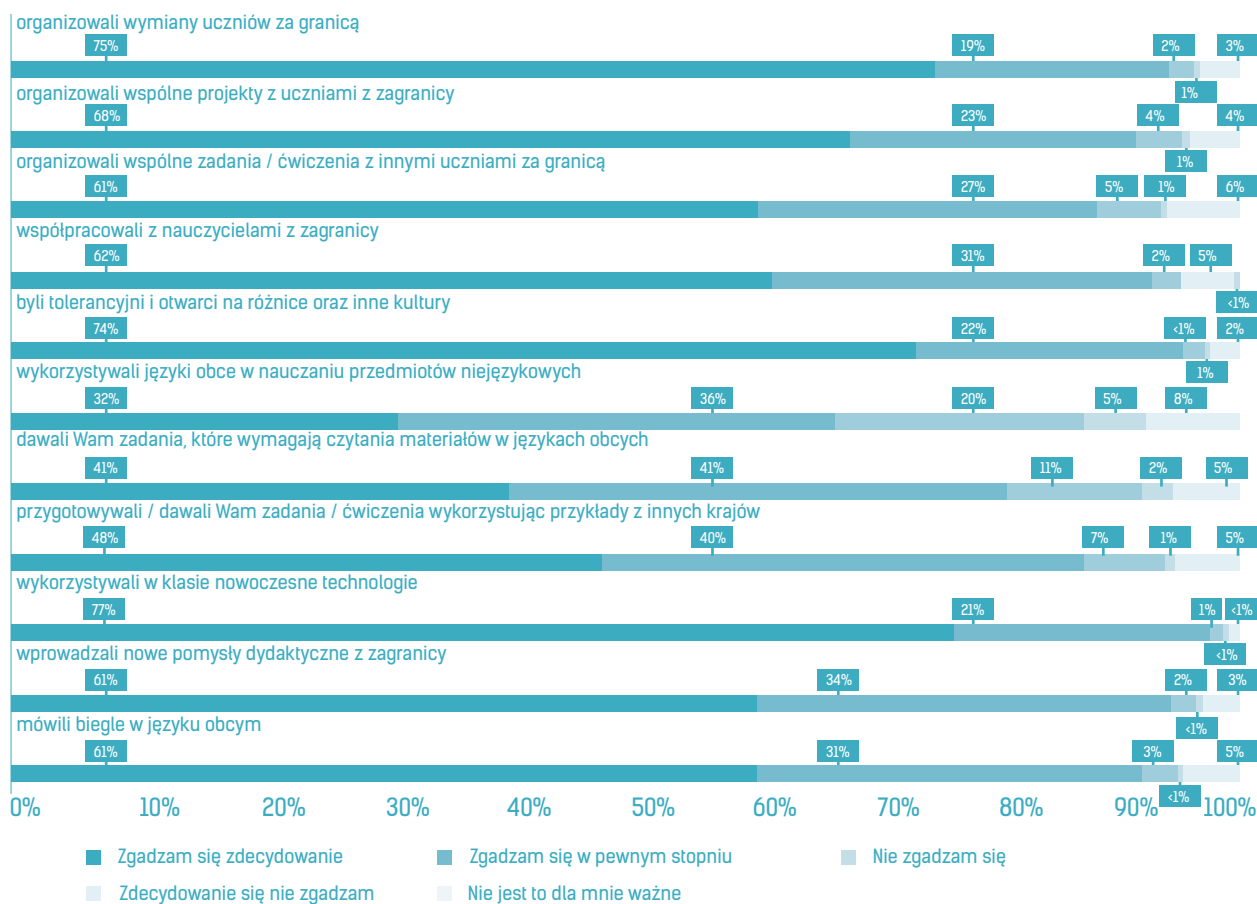
Tam dyscyplina jest naprawdę wzorowa. Mimo, że środowisko szkoły, w której byliśmy, jest trudne, to udało się ją wprowadzić.

W tamtej szkole była bardzo duża dyscyplina i chciałabym, aby udało się nam wprowadzić chociaż kilka obowiązujących tam zasad. Tam to, co powie dyrektor, jest święte.

To, co nas bardzo zaskoczyło, to podejście uczniów. Kiedy nauczyciel powiedział „macie dziesięć minut”, to po dziesięciu minutach wszyscy wywiązywali się z zadania.

W Polsce skupiamy się na ocenach. Ważna jest cenzurka. A w Anglii, podczas sprawdzianu z tabliczki mnożenia, nikt nie ściągał. Nauczycielka podawała przykłady, czytała wyniki i każdy uczeń sam stawiał sobie plus albo minus.

Jak ważne jest dla Ciebie, aby Twoi nauczyciele...?

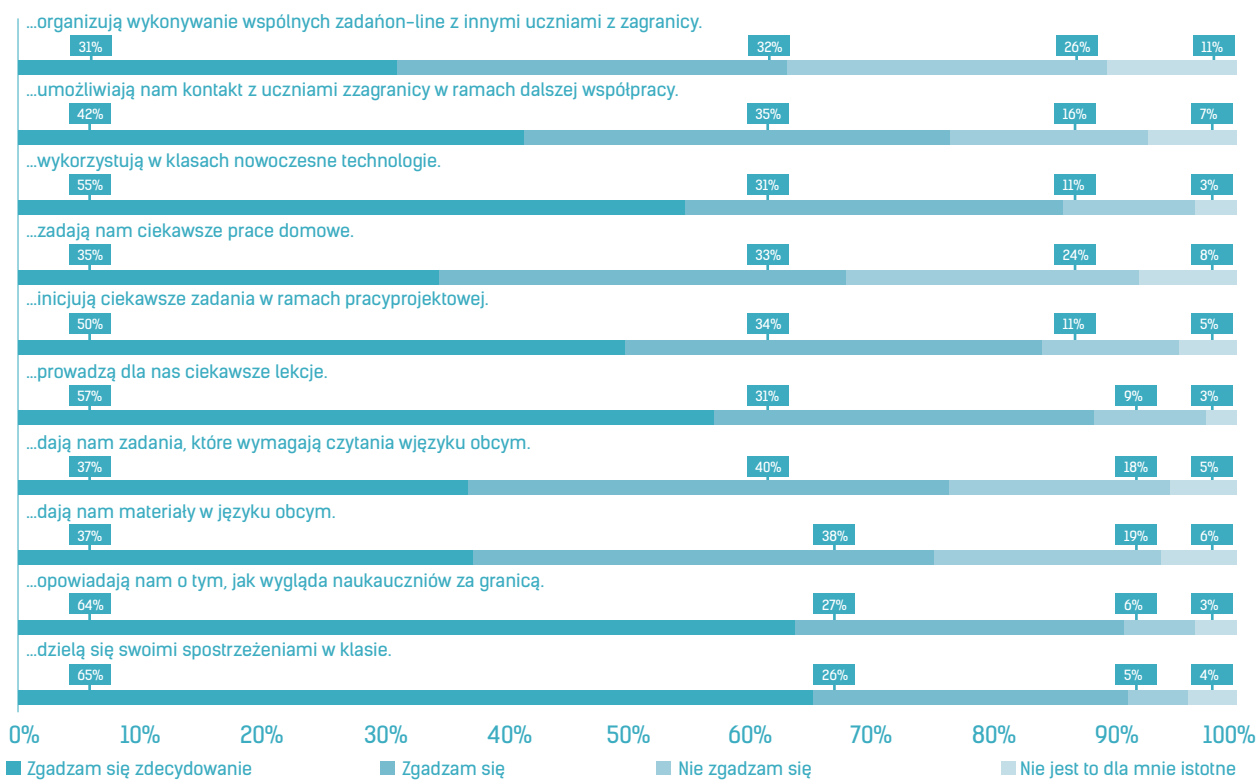

Wpływ mobilności na społeczność szkolną

Wydaje się, że udział w projektach wywarł istotny wpływ na funkcjonowanie szkoły, na nauczycieli i uczniów, a niekiedy również na rodziców oraz inne osoby i instytucje z otoczenia szkoły. Potwierdzają to odpowiedzi uczniów. Niemal wszyscy respondenci z tej grupy deklarowali, jak ważne jest wykorzystywanie przez nauczycieli nowych technologii (ponad 97 proc.) czy wprowadzanie nowych pomysłów dydaktycznych z zagranicy (ponad 94 proc.). Co ciekawe, mniej uczniów (ponad 67 proc., co stanowi mimo wszystko wysoki odsetek respondentów) widzi sens w wykorzystywaniu języków obcych w nauczaniu przedmiotów niejęzykowych.

Stosunkowo częste były wśród uczniów pozytywne opinie, związane bezpośrednio ze zwiększaniem poziomu umiędzynarodowienia polskich szkół. Często pojawiały się deklaracje chęci uczestnictwa w projektach z uczniami z innych krajów, a także w uczniowskich wymianach zagranicznych (ponad 90 proc.). Ważna wydaje się również uczniom współpraca

Jak zachowują się nauczyciele po powrocie z wyjazdów szkoleniowych za granicą?

Ocena efektów mobilności zrealizowanych przez kadrę pedagogiczną – ankieta dla uczniów.

między nauczycielami z różnych krajów (ponad 90 proc. odpowiedzi).

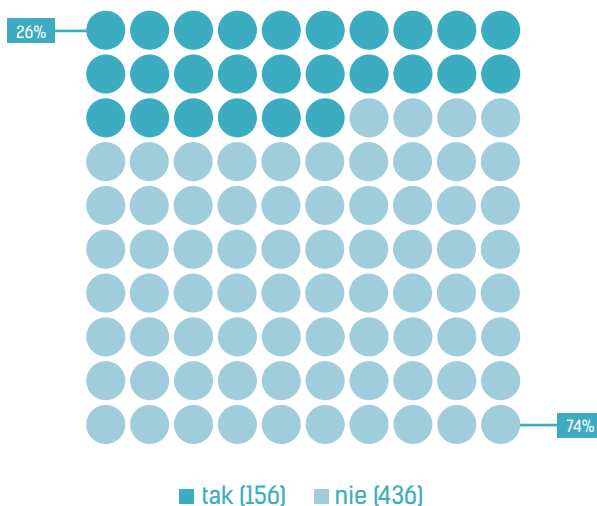
Niezwykle istotna wydaje się zmiana postaw, w tym zmiana światopoglądowa. Ponad 95 proc. uczniów stwierdziło, że ważna jest dla nich tolerancja i otwartość nauczycieli na różnice kulturowe.

Można stwierdzić, że uczniowie generalnie pozytywnie oceniają efekty zrealizowanych mobilności. Ponad 90 proc. uczniów potwierdziło, że nauczyciele dzielą się swoimi spostrzeżeniami po zrealizowanych wyjazdach i opowiadają o tym, jak wygląda nauka za granicą.

Najslabiej uczniowie ocenili aspekt umiędzynarodowienia szkoły. Tylko ponad 60 proc. respondentów potwierdziło, że nauczyciele organizują zdaną pracę z innymi uczniami z zagranicy. Jest to o tyle ciekawe, że to właśnie ten obszar został oceniony przez uczniów jako najważniejszy w perspektywie potencjalnych korzyści wynikających z zagranicznych wyjazdów nauczycieli. Taka ocena może wynikać z faktu, że zdecydowana większość uczniów, którzy

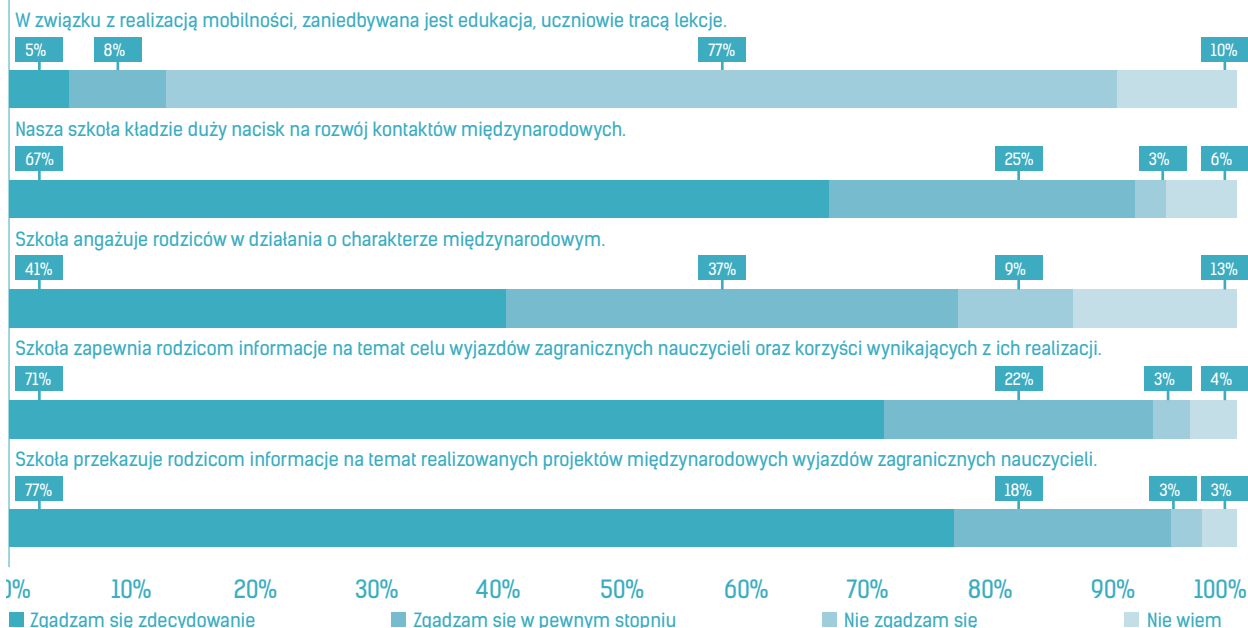
wzięli udział w badaniu ankietowym, nie brała nigdy udziału w zagranicznych mobilnościach edukacyjnych. Niemal trzy czwarte badanych zadeklarowało, że nie uczestniczyło do tej

Czy brałeś udział w wyjazdach w ramach szkolnych projektów międzynarodowych?

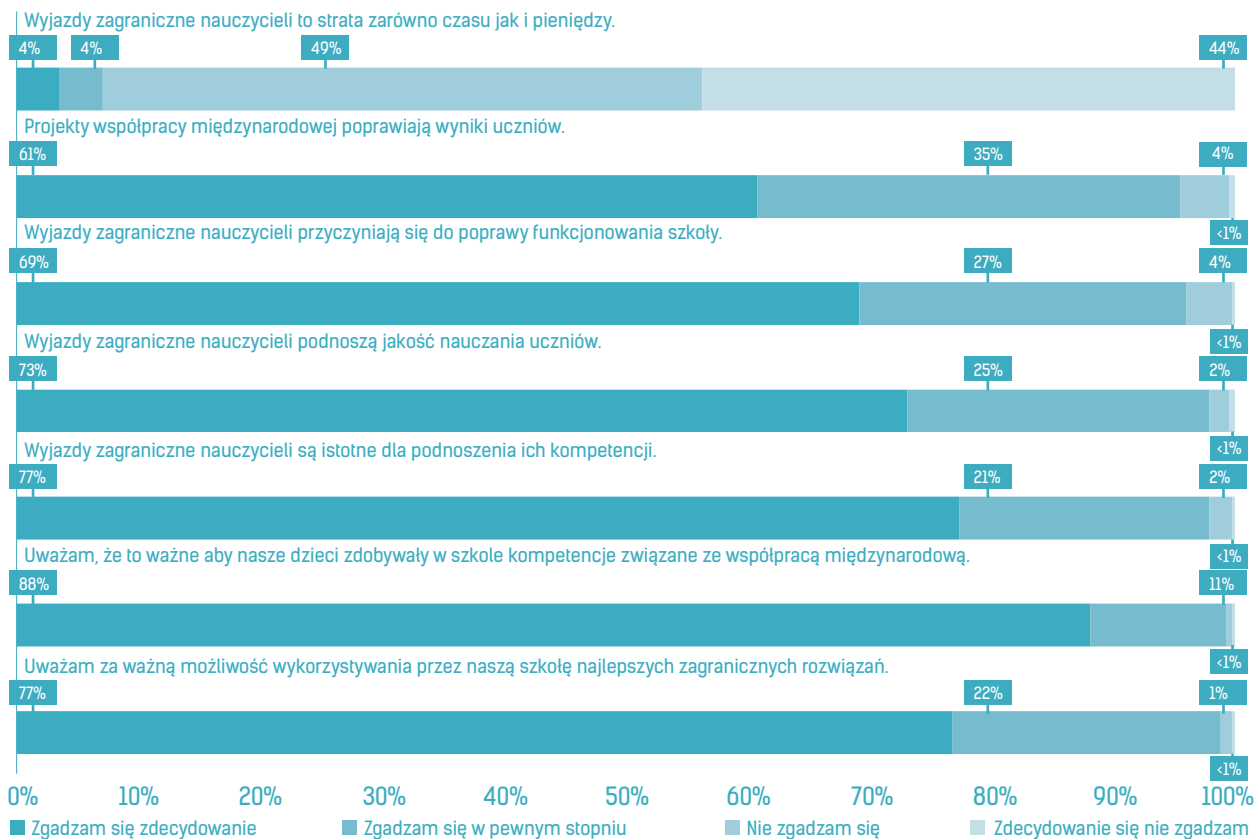
Udział w wyjazdach zagranicznych w ramach szkolnych projektów międzynarodowych – ankieta dla uczniów.

Jaka jest Państwa opinia na temat działań międzynarodowych realizowanych w szkole, w której uczy się Państwa dziecko?

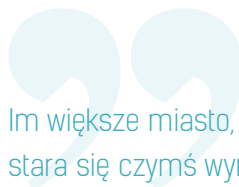

Korzyści z realizacji mobilności dla otoczenia szkoły wysyłającej – ankieta dla rodziców.

Jaka jest Państwa opinia na temat internacjonalizacji [poziomu umiędzynarodowienia] szkoły, w której uczy się Państwa dziecko?

Korzyści z realizacji mobilności dla otoczenia szkoły wysyłającej – ankieta dla rodziców.

Im większe miasto, tym więcej szkół, a każda stara się czymś wyróżnić. Dlatego udział w takich projektach daje sygnał potencjalnym kandydatom, że szkoła jest bardziej aktywna i częściej podejmuje nowe wyzwania niż inne placówki.

Szkoła czymś musi zabłysnąć, zwłaszcza w mniejszym mieście położonym blisko większej aglomeracji. Biorąc pod uwagę statystyki, nie powinno być problemu z naborem, jednak duża część uczniów woli kontynuować naukę w większym mieście.

pory w projektach wymian uczniowskich. Takie odpowiedzi wydają się zbieżne z wynikami ankiety dla uczestników projektów. Większość respondentów obydwu grup nie miała wcześniej do czynienia z mobilnościami (wywiady z nauczycielami pokazały, że realizowane projekty niejednokrotnie stanowiły okazję nie tylko do pierwszej w życiu mobilności edukacyjnej, ale w ogóle do pierwszego wyjazdu za granicę). Dodać należy, że ten brak wcześniejszych doświadczeń w realizacji wyjazdów edukacyjnych wynika również z wysokiej konkurencji na etapie składania wniosków i relatywnie niskiego współczynnika sukcesu (w związku z możliwościami finansowymi programu, w pierwszym roku konkursowym Narodowa Agencja dofinansowała tylko jedną czwartą wszystkich złożonych projektów).

Rolę umiędzynarodowienia w rozwoju polskich placówek edukacyjnych potwierdziły również deklaracje rodziców uczniów badanych szkół. Prawie wszyscy (ponad 99 proc.) potwierdzili, że ważne jest zdobywanie przez dzieci kompetencji związanych ze współpracą międzynarodową. Respondenci dostrzegli również związek pomiędzy mobilnościami i rozwojem szkoły (96 proc.), a przede wszystkim poprawą wyników osiąganych przez uczniów (ponad 95 proc.). Wśród rodziców przeważała ogólna opinia, że realizowane wyjazdy nauczycieli przynoszą szkole zdecydowanie więcej korzyści niż potencjalnych

strat. Należy jednak zaznaczyć, że to właśnie w tej grupie relatywnie częściej wskazywano na ryzyko zaniedbywania funkcji edukacyjnej szkoły przez realizację projektów (ponad 12 proc. respondentów zauważyło, że wskutek mobilności kadry uczniowie tracą lekcje). Pozytywna jest natomiast informacja dotycząca przekazywania rodzicom informacji na temat celów i efektów realizowanych wyjazdów. Rodzice zauważyli, jak ważna jest współpraca międzynarodowa szkół. Potwierdzili, że szkoła sama angażuje w działania na rzecz umiędzynarodowienia również grono nauczycielskie.

Zwiększanie konkurencyjności szkoły

Niemal wszyscy respondenci przyznali, że jednym ważniejszych powodów składania wniosków o dofinansowanie i jednocześnie jedną z bardziej istotnych korzyści związanych z realizacją projektów, jest podniesienie konkurencyjności szkoły macierzystej na tle lokalnej oferty oświatowej. Wzrost prestiżu wydaje się jednym z najczęstszych powodów decyzji o realizacji projektu, przede wszystkim z powodu dużej konkurencji szkół na lokalnym rynku edukacyjnym. Taką rywalizację wymusza przede wszystkim konieczność „walki” o uczniów w sytuacji niżu demograficznego. Perspektywa braku zainteresowania szkołą przez wystarczającą liczbę kandydatów oznacza nie tylko zmniejszenie możliwości zatrudnienia kadry, ale może prowadzić nawet do zamknięcia szkoły. Jednym ze sposobów uniknięcia takiego ryzyka okazuje się realizacja projektów ze środków europejskich programów edukacyjnych.

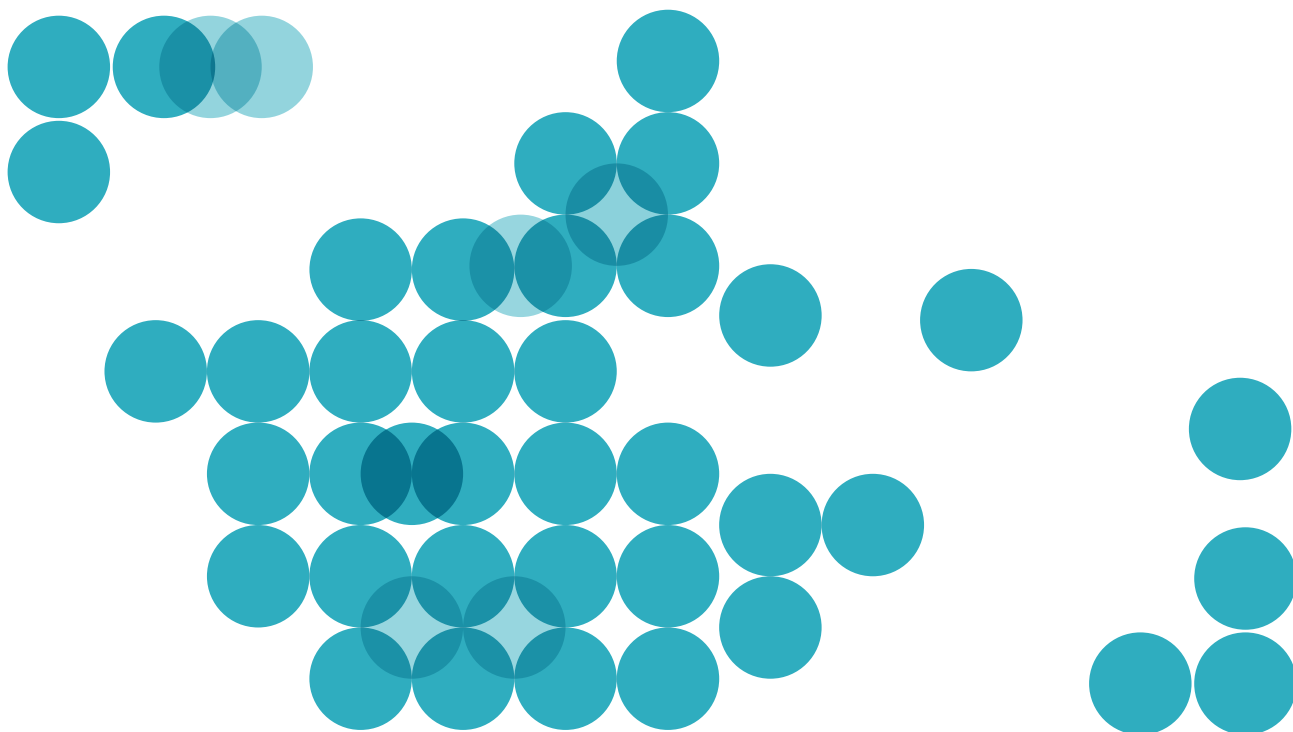
Wzrost konkurencyjności szkoły miał istotne znaczenie szczególnie dla tych respondentów, którzy na co dzień pracują w placówkach położonych w większych ośrodkach miejskich, natomiast w małych miejscowościach udział w projektach był często określany przez respondentów jako sposób na przetrwanie. Dotyczy to zwłaszcza wiejskich szkół położonych blisko dużych aglomeracji, które są narażone na zjawisko odpływu uczniów do konkurencyjnych szkół miejskich. W takich sytuacjach realizacja projektów okazywała się rzeczywistą szansą na zapewnienie szkole atrakcyjności w oczach młodych ludzi, a przez to na przetrwanie w lokalnym środowisku.

Integracja grona pedagogicznego

Wspólny udział w projekcie miał zazwyczaj istotny wpływ na integrację kadry pedagogicznej w szkole. Często podkreślano, że efekt ten dotyczył również osób, które nie brały bezpośredniego udziału w projekcie. Wspólna aktywność i zaangażowanie stanowiły świetną okazję do nauki efektywnej współpracy. Jest to rezultat dość istotny, szczególnie w polskim kontekście funkcjonowania szkół, które w obliczu niżu demograficznego są często łączone w większe instytucje. Niektórzy respondenci wskazywali na przykłady większych placówek, które powstały z połączenia kilku mniejszych szkół. Jeżeli w takich szkołach początkowo pojawiały się konflikty pomiędzy nauczycielami, to często rozwiązywano je dzięki udziałowi w projekcie, wspólnej pracy koncepcyjnej oraz możliwości lepszego poznania

Wzięłam udział w projekcie, jako osoba wyłoniona z dodatkowej rekrutacji. A teraz widzę, że częściej współpracuję właśnie z osobami, z którymi lepiej poznałam się podczas wyjazdu. Wiem, że mogę na nich polegać.

uczestników podczas mobilności zagranicznych. Często udział w projektach wzmocnił również identyfikację z własną placówką macierzystą uczestnika. Co ważne, w niektórych przypadkach obserwacja zagranicznej instytucji przyjmującej pozwoliła dostrzec zalety własnego miejsca pracy. Część uczestników wywiadów grupowych podkreślała również, że zagraniczni partnerzy doceniają jakość pracy polskich szkół.

ZAPEWNIENIE JAKOŚCI

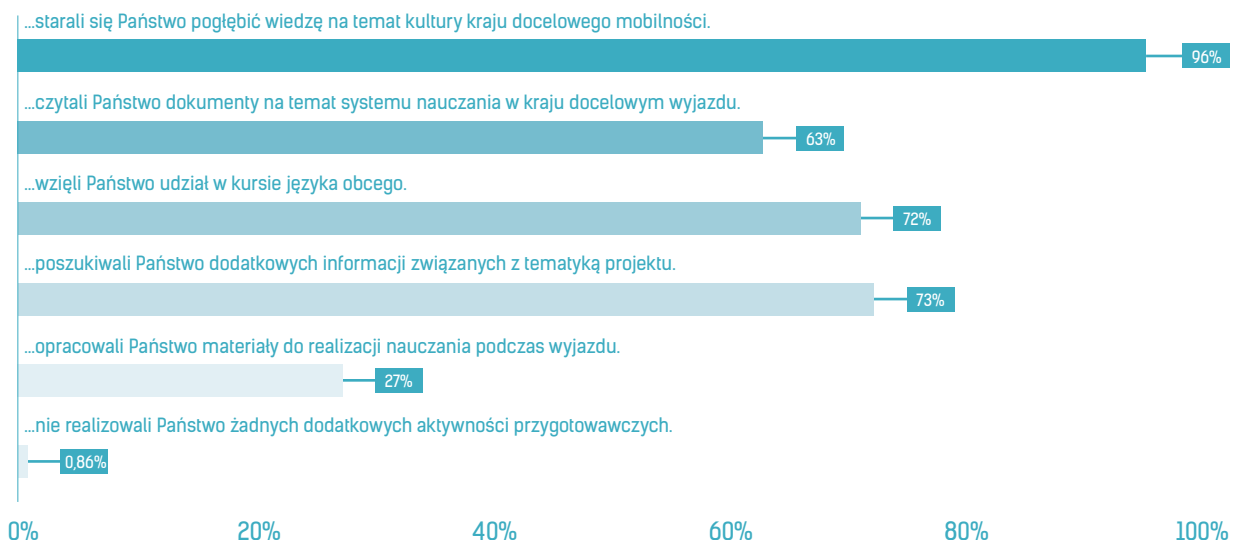
Właściwe przygotowanie

Zgodnie z założeniami programu Erasmus+, właściwe przygotowanie do realizacji zagranicznej mobilności edukacyjnej to niezwykle istotny czynnik jakości realizowanego programu szkoleniowego za granicą. Potwierdzają to również wyniki badania ankietowego. Zgodnie z deklaracjami poczynionymi w kwestionariuszach, niemal każdy badany uczestnik mobilności starał się pogłębić swoją wiedzę na temat kraju docelowego wyjazdu (tylko mniej niż jeden procent badanych zadeklarowało, że nie poczyniło żadnych szczególnych przygotowań przed wyjazdem za granicę). Dla zdecydowanej większości respondentów działania przygotowawcze miały charakter ogólny lub były bezpośrednio związane z podniesieniem kompetencji językowych (ponad 70 proc. badanych wzięło udział w kursie języka obcego). Dla uczestników ważny wydaje się również kontekst systemowy związany z miejscem docelowym wyjazdu (niemal dwie trzecie respondentów przed wyjazdem przyswoiło informacje na temat systemu nauczania w danym kraju docelowym realizowanej mobilności).

Odpowiedni partner

Bardzo istotny wydaje się wybór właściwej instytucji partnerskiej, co zapewnia jakościową obserwację pracy w instytucji przyjmującej. Uczestnicy zwracali uwagę, że specyfika mobilności zagranicznej wcale nie wymaga odwiedzenia szkoły działającej perfekcyjnie. Często o wiele istotniejsze jest znalezienie placówki, z której problemami uczestnicy mogą się utożsamić, co pozwala na lepsze wdrożenie zaobserwowanych rozwiązań.

Na samym początku odwiedziliśmy wzorcową szkołę. Ale potem byliśmy w takiej, która podobna jest do nas. Warto zastanowić się, z jakich doświadczeń partnerów można będzie skorzystać w przyszłości.

Działania podejmowane przed realizacją mobilności edukacyjnej – ankieta dla uczestników mobilności.

Pokonywanie barier

Jednym z problemów wskazywanych przez respondentów była współpraca z organami prowadzącymi szkoły. Choć zazwyczaj przebiega ona poprawnie, to według opinii części respondentów szkoły nie otrzymują wystarczającego wsparcia ze strony właściwych jednostek samorządu lokalnego. Pojawiły się też pojedyncze głosy, że osoby zajmujące się projektem po stronie organu prowadzącego nie zawsze potrafią wyjaśniać wątpliwości czy też sprostać założonym wymogom formalnym. Sposobem rozwiązywania podobnych problemów mogłoby być rozpowszechnianie informacji i przybliżanie idei mobilności przedstawicielom władz lokalnych.

Mieliśmy problem, jeśli chodzi o środki. Program zaczynał się w sierpniu, pierwszy wyjazd był we wrześniu, pieniądze wptynęły, ale nie zebrała się rada gminy, która by potwierdziła, że możemy już wydawać te otrzymane środki.

Myślę, że warto zorganizować spotkanie dla wójtów, których szkoły biorą udział w projektach. Byłoby dobrze, gdyby mogli ze sobą porozmawiać tak, jak my teraz.

Zdaniem części badanych, utrudnieniem w realizacji projektów jest nadmiar biurokracji. Co więcej, przeszkody biurokratyczne mogą utrudniać podejmowanie decyzji o zaangażowaniu szkoły w projekty europejskie nie tylko dyrektorom placówek, ale także organom prowadzącym szkoły. Pojawiły się również pojedyncze głosy, że czynnikiem blokującym wprowadzanie modyfikacji w wyniku realizacji projektów jest często kontekst systemowy, utrudniający oddolne zmiany, których efekty można byłoby wykorzystywać również w innych placówkach.

Dla części respondentów szczególnie istotne, zarówno w kontekście planowania, jak i organizacji mobilności,

Ta droga biurokratyczna... To przez nią niektórzy nauczyciele, albo mają złe kontakty z władzami, z dyrektorem, albo są nie lubiani przez współpracowników.

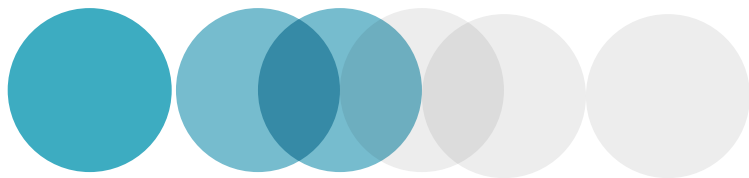
Spotkałam się z sytuacją, gdy osoba w urzędzie powiedziała: „proszę nie pisać więcej projektów, bo nie damy rady ich rozliczać”.

Możemy pisać projekty, składać wnioski, ale efektem i tak będzie tylko kolejny dokument lub kolejna płyta, która trafi do archiwum. Potrzeba zmian systemowych.

okazały się problemy z organizacją pracy w szkole, wynikające z dłuższych nieobecności – sporej części kadry pedagogicznej placówek biorących udział w projektach. Wskazywano na brak rozwiązań sprzyjających modyfikowaniu organizacji pracy w szkole (np. brak możliwości wynagradzania nauczycieli pracujących na zastępstwo za tych, którzy uczestniczą w mobilnościach).

Spotkałam się z sytuacją, że na czas wyjazdu nauczyciele musieli wziąć bezpłatny urlop.

U nas nikt nie płaci za zastępstwa i inni nauczyciele są źli, że muszą zastępować osoby, które wyjeżdżają w ramach projektów.

4 WNIOSKI I REKOMENDACJE

1. Wyniki badania pozwalają sądzić, że zmiana założeń projektów mobilności zagranicznych (w przeciwieństwie do wytycznych programu „Uczenie się przez całe życie”, od 2014 roku o grant wnioskuje instytucje, a nie uczestnicy) nie wpłynęła negatywnie na jakość projektów. Większość badanych uczestników projektów postrzega zdobyte podczas wyjazdów doświadczenia nie tylko jako indywidualne korzyści, ale również jako możliwość rozwoju szkoły oraz wzmocnienia potencjału zatrudnionej w placówce kadry. Warto jednak jeszcze bardziej wzmocnić wymiar instytucjonalny realizowanych mobilności, aby z wyjazdów części kadry mogła skorzystać cała szkoła oraz inni potencjalni interesariusze.

2. Choć w Polsce istnieje relatywnie dużo dostępnych form podnoszenia kompetencji nauczycieli (w tym również tych oferowanych bezpłatnie przez instytucje finansowane ze środków publicznych), mobilność zagraniczna okazuje się zdecydowanie ciekawszą propozycją szkoleniową. Niestety, dostęp do oferty takich szkoleń ze środków innych niż unijne jest bardzo utrudniony (z uwagi na wysoki koszt i brak oferty wsparcia takich wyjazdów z budżetu szkoły i lokalnych samorządów). Dlatego znaczna część szkół przed realizacją projektu ze środków Erasmus+ nie miała żadnej styczności z podobnymi inicjatywami. Wielu uczestników

deklarowało również, że udział w projekcie mobilności był ich pierwszym wyjazdem za granicę.

3. Mobilność zagraniczna to bardzo atrakcyjna forma doskonalenia zawodowego, szczególnie dla tych nauczycieli, którzy przeszli już wszystkie szczeble awansu. Co więcej, deklarowane rezultaty projektów dotyczyły nie tylko samych uczestników, ale również pozostałej kadry. Inni pracownicy dydaktyczni szkół często okazują się bardzo zainteresowani sprawozdaniami uczestników, wygłaszanymi podczas wspólnych, spotkań, zebrań czy szkoleń. Chętni korzystają również z udostępnianych materiałów dydaktycznych.

4. Wiele rozwiązań, zaobserwowanych podczas pobytu za granicą, udało się zastosować w codziennym funkcjonowaniu placówek. Takie zmiany dotyczyły nie tylko nauczania czy organizacji pracy nauczycieli, ale również organizacji przestrzeni, zmian infrastrukturalnych, wreszcie wyposażenia placówek w nowy sprzęt i narzędzia pracy z uczniem. Jednym z najszybciej zauważanych rezultatów projektów jest jednak poprawa relacji z uczniami. Nauczyciele stają się bardziej otwarci na zmiany i zdecydowanie chętniej korzystają z niekonwencjonalnych metod prowadzenia lekcji, co zdecydowanie zwiększa motywację uczniów.

5 Liczną grupę wśród inicjatorów współpracy międzynarodowej w ramach realizowanych projektów stanowią nauczyciele języków obcych.

Inni nauczyciele mają większe obawy przed pełniejszym zaangażowaniem się w realizację takich działań. Wynikają one głównie z bariery językowej oraz małej mobilności (dla części respondentów udział w projekcie był pierwszą okazją do wyjazdu za granicę). Dlatego warto podkreślać wagę jakościowego przygotowania do realizacji wyjazdu, ze szczególnym uwzględnieniem rozszerzonych kursów językowych, które powinny ułatwić dostęp do projektów większemu gronu potencjalnych uczestników.

6 Uczestnictwo w projektach miało duży wpływ nie tylko na środowisko szkolne. Uczestnicy chętnie dzielą się wiedzą w swoich macierzystych placówkach i poza nimi, zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym, jak i sektorowym. Upowszechnianie rezultatów projektów przyczynia się także do zwiększania rozpoznawalności programu Erasmus+ (zgodnie z deklaracjami, wyniki projektów zachęcają do aplikowania inne szkoły). Warto zatem rozważyć szersze promowanie idei dzielenia się rezultatami projektów (np. poprzez zachęcanie szkół do korzystania z Platformy Rezultatów Programu Erasmus+).

7 Tematyka wyjazdów wynikała najczęściej z bieżących potrzeb rozwojowych szkoły (niekiedy związanych również z aktualnymi zmianami systemowymi).

Potrzeby te były często wspólnie diagnozowane podczas spotkań kadry lub rad pedagogicznych. Należy uznać to za dobrą praktykę, ponieważ takie podejście pozwalała sprecyzować problemy i potrzeby instytucji, sprzyjając w znacznym stopniu osiągnięciu rezultatów przystających do oczekiwań zarówno grupy wyjeżdżającej, jak i pozostałej części kadry.

8 Deklarowane przez niektórych respondentów trudności we współpracy z organami prowadzącymi szkoły (problem trudny szczególnie dla tych osób, które wcześniej realizowały wyjazdy indywidualne w ramach programu „Uczenie się przez całe życie”) potwierdzają, że warto rozważyć zacieśnienie współpracy z jednostkami samorządu (np. poprzez system szkoleń informujących o ogólnych zasadach realizacji projektów oraz o korzyściach wynikających z realizacji programu Erasmus+).

9 Pewnym problemem organizacyjnym związanym z realizacją projektów mobilności pozostaje zapewnienie ciągłości pracy szkoły (dotyczy to zwłaszcza małych szkół oraz projektów z dużą liczbą zaplanowanych wyjazdów). Doświadczenie szkół, które nauczyły się radzić sobie z tym problemem, pokazuje, że oprócz sprawnej organizacji zastępstw istotny jest również dobrze zaplanowany harmonogram projektu. Najlepszym deklarowanym okresem wyjazdu są natomiast wakacje, ferie zimowe lub początek i koniec roku szkolnego.

MOBILNI NAUCZYCIELE ZMIENIAJĄ SWOJE SZKOŁY

Raport krajowy z badania wpływu projektów mobilności Erasmus+ dla szkolnej kadry edukacyjnej

Autor: Michał Pachocki

Redakcja: Michał Pachocki

Korekta: Agnieszka Karolczuk, Joanna Dąbrowska-Resiak

Koncepcja i realizacja badania w Polsce: Michał Pachocki

Współpraca: Sylwia Bruna, Barbara Moś, Sonia Styrkacz (Mobilni Badacze FRSE), Biuro Badań i Analiz Statystycznych (wstępne opracowanie danych SPSS), Ilona Bojakowska, Nasze Fokusownie (wstępne opracowanie raportów z wywiadów grupowych), Escripte.pl (transkrypcje wywiadów)

Realizacja badania w krajach partnerskich: Sigitas Balčiūnas, Milda Damkuvienė, Jūratė Valuckienė (Litwa, eksperci wiodący odpowiedzialni za opracowanie metodologii), Satu Niemelä (Finlandia), Monika Held, Karin Schäfer-Koch (Niemcy), Juta Jaani, Jaanika Piiksööt (Estonia)

Projekt graficzny i skład: Aleksandra Wojciechowicz / takemedia

Druk: Centrum Usług Wspólnych

Wydawca: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji

Narodowa Agencja programu Erasmus+

e-mail: kontakt@frse.org.pl

www.frse.org.pl

www.erasmusplus.org.pl

ISBN 978-83-65591-03-6

Publikacja została zrealizowana przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej w ramach programu Erasmus+. Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autora i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za zamieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

PUBLIKACJA BEZPŁATNA

Warszawa 2016

Erasmus+

